

РАЖАББОЙ РАУПОВ

ЮРАК САДОСИ

Ҳикоялар

Тошкент
Ўзбекистон ЛКСМ
Марказий Комитети
«Еш гвардия» нашриёти
1982

Р 26 Раупов Ражаббой.

Юрак садоси. Ҳикоялар. Т. «Ёш гвардия», 1982.—
56 б.

Раупов Р. Голос сердца. Рассказы.

Уз2

Адабиётимизга анчагина истеъдодли ёшлар кириб келди. Бири шоир, бири прозаик... Энг муҳими — улар адабиётни, унинг вазифаларини яхши тушунган, маълумотли кишилар, юрагида айтадиган гапи бор кишилар.

Ана шундай ёш қаламкашлардан бири бухоролик Ражаббой Рауповдир. Мен унинг ҳикояларида оддий ҳодисаларда жиддий, ижтимоий масалалар қўйишга интилиш сездим. Табиат ва инсон муносабатларидаги нозик мутаносибликни меъёрида, ширални ифодалай олади.

Ражаббой бир ҳикоясида кишиларни тонгни, нурни қарши-лашга, биринчи бўлиб кўришга ундайди. Бу яхши ният. Ёш қаламкаш қалбида, ҳикояларида нур тугилган экан, бу нур ўқувчи хонадони, дилини ёритишини истаيمان.

УЛМАС УМАРБЕКОВ,

Ҳамза номидаги республика давлат мукофотининг
лауреати.

Тақризчи Сайёр

Р 70303—51
356 (04)—82 75—82 4702570000

© Издательство «Ёш гвардия», 1982

ҚУШИҚ

Отамга

Узоқ қиш кечалари уйқум келмай зеркиб, сандалда хаёл суриб ўтирардим. Онам қаршимда пахта ситар, атрофида чигитлар майиздек сочилиб ётарди. Оппоқ пахта, оппоқ дока рўмол ўраган онам, жимлик, юпунгина вассажуфтли уй мени ҳар қанча хаёл суришимга халал бермас, нимани ўйлаб, онамга қарасам, назаримда онам шу шаклга кирар — рўмоли оппоқ парқу булут бўлиб, азалик кўйлаги кўм-кўк осмон бўлиб узоқдан кўринар, кўзимни бир юмиб очсам чеҳраси фариштага айланар эди.

Оппоқ булут ҳам, кўм-кўк осмон ҳам менга таниш суюмли манзара эди. Қўрмаганим — фаришта эса эгик бошли, маъсума онам қиёфасида кун сайин менга яқинлашар, натижада, онамга қаттиқроқ меҳр боғлаб, унда ўзгача бир сеҳр бордек тикилганим-тикилган эди...

Фаришта ҳақида онамдан эшитгандим: «Фаришта оппоқ, жуда чиройли бўлади, бисёр қўшиқлар билади...» У тўғрисида минг бор сўрасам ҳам онам шу сўзида собит турар ва у ҳақидаги тасаввурим сира бойимасди. Онам саволларимга аллақачон кўниккан, бора-бора мен ҳам таърифли фаришта қиёфасини хаёлимда чизиб, унинг онамга ўхшашига ишондим. Чунки, менинг онам ҳам оппоқ эди... Чунки, менинг онам ҳам чиройли эди... Чунки, менинг онам ҳам кўп қўшиқлар билар эди-да...

Фариштанинг-ку, қўшиқлар айтганини, унинг қўшиқлари ким ҳақидалигини билмасдим.

Лекин, онамнинг қўшиқлари отам ҳақида эди.

У ҳар кеча менинг саволларимни эшитмасдан, ўз хаёлига ғарқ бўлиб қўшиқ бошлар, кўз ёшларини оқизиб-оқизиб айтар ва қачон тугатганини эслолмасдим — ухлаб қо-

лардим. Кўзимни очганимда уй оқариб кўринар, қулоғим остида онамнинг мунгли қўшиғи турар, қайта кўзимни юмиб эшитардим. Ва, нечундир кўзларимга ўз-ўзидан ёш келарди. Кўзларим ёшланиб, пичирлаб, қўшиқни бир бор, ўн бор... кейин, саноғига етолмай такрорлардим:

Дарахтсиз ҳовлига кирдим,
Бошимдан офтоб ўтди.
Бошингдан айланай ёрим,
Санинг қадринг манга ўтди...

Қўшиқ тинмаса дердим. Афсуски, у тугарди. Оҳанг тингач, кўрпани бошимга тортиб, тўйиб-тўйиб йиғлардим. Менга ҳеч ким халал бермас, онам эрта тонгдан туриб уй иши билан уринар, кейин мени уйғотишга кирарди. Қанча йиғламай, онамни кўришим билан кўзларим кулиб турар, онам эса ҳар кунги гапини такрорларди: «Уйқунгда йиғлабсан».

У шу гапини такрорлаб туриб:

— Эртадан бошингни қиблага қўяман, тинчгина ухлайсан,— деб қўшиб қўярди.

Кеч бўларди. Иккимиз яна сандал атрофида ўтирардик. Тўққиз-ўн ёшларда бўлишим керак, ака-укаларим бўлмаганидан, онам олдида ҳамон ўзимни ёш боладек тутардим. Шунинг учун ҳам онам мени жеркимас, гапимни астойдил қулоқ тутиб эшитар, ҳаддан ошсамгина танбеҳ эшитардим.

— Она, қўй олиб беринг,— дедим бир оқшом эркаланиб,— жўраларим билан боқаман.

— Хўп ўғлим, оламиз,— деди онам.

— Қачон олиб берасиз,— сабрим чидамай сўрадим. Онам гапимдан норози бўлгандек афтимга бир қараб қўйди. Тушунсам ҳам бари бир яна сўрадим.

— Қачон?

— Отангнинг йили ўтсин.

Мен унинг «йил» деганини тушунмасдим. Лекин, «йил»нинг тез куйда ўтишини, ҳовлимизда хотинларнинг вақти-

вақти билан тўпланишиб йиғлашларини билардим. Яна бир йиғлашларидан сўнг «йил» ўтади. Кейин эса мен қўйлик бўламан. Қўйларни боқиб от оламан. От! Худди отам минган Қоратойдек от сотиб оламан.

Онамга бу ниятимни айтдим. Бу сафар онам менга хурсанд бўлгандек қараб қўйди.

— Отни нима қиласан, ўғлим?— деб сўради.

— Минаман. Чоптириб-чоптириб минаман. Чўлга чиқиб, оппоқ фариштани кўраман. Хўп деса, отга миндириб олиб келаман. Айтгансиз-ку, фариштали уй яхши бўлади, деб.

— Эсинг кириб қолибди, лекин...

— Кейин фариштани уйга қамаб, сизни олиб кираман. У сизга қўшиқлар айтиб беради.

— Бас!— онам йиғлади. Мен қараб туравердим. Унинг йиғисига ўрганиб қолган эдим. Анчадан бери уйдаги ғамгинлик, онамнинг руҳияти менга камдан-кам таъсир этарди. Фақат унинг қўшиқлари, қулоғимда жаранглаб турадиган мунгли овози-ю, ҳар кеча... то йигит бўлгупимча, онамнинг оғзидан тушмаган ўша қўшиқларни эшитсамгина йиғлардим.

Бир оздан сўнг онам жим бўлди, боладек, бурнини тортиб, кўз ёшини рўмолининг учига артди. Сўнг, қоп-қора катта кўзларини менга тикиб, сал жилмайиб, гинахонликка ўтди:

— Йиғламанг, онажон, демайсанми. Қанақа ўғилсан? Отанг сендек бемеҳр эмасдилар. Сен отангга тортмадинг.

Мен уни индамай эшитиб, жим туравердим. Назаримда, онамнинг олдида мени — ўғил боланинг бўлиши таскин бағишлар, қувонтирар, баъзан, аксинча, юрагида армонли ҳислар қўзғатарди.

Онамга қийинлигини тушунардим. Ҳар оқшом онамнинг хўрсиниши билан бошланар, пих-пих ситилаётган пахта овози, сўнг эринчоқлик билан китоб варақлашим ва уни тезгина латта сумкамга жойлашим ва яна хаёл сурришим билан давом этарди.

— Оталик ўғлон — ўғлон. Сен ҳозиргача оталик ўғлон эдинг,— баъзи кечалар у мен билан одатдагидан кўпроқ гаплашарди.

— Энди-чи!— отамнинг қазосини билсам ҳам сўрайман.

— Энди етим бўлдинг,— дерди у,— йиғла, етим бўлдинг.

Аксига олиб шундай пайтларда онамга ўчакишгандек таъсирсиз, ҳиссиз бўлиб, тошдан ясалган ҳайкалчадек қотиб турар, ўзим эса бундай бўлишни сира ҳам истамасдим. Кўнглим юмшашини, онамнинг дардига шерик бўлишни хоҳлардим.

Уша кун эса яна шундай бўлишидан қўрқиб, онамга мурожаат этдим:

— Онажон, қўшиқлариздан айтинг.

Онам шуни кутиб тургандек, қўшиқ бошлади. Гўё, мени ҳам, юрагини кемираётган аламни ҳам унутди.

Коса-коса сув ичарман,
Тор юрагим куйди, деб.
Ҳар замон уйдан чиқарман,
Отажонинг келди, деб...

Мен қўшиқни такрорлашга улгурмай, яна қўшиқ бошланарди. Тош кўнглим ўз-ўзидан эриб, кўз ёшларим оқа бошларди, минг афсуски, онам кўрмайди.

Ўлим бузди маконимни,
Қуриб қўйган дўконимни.
Йиғлаб қайга бош урайин,
Қайирди навнихолимни...

Назаримда у отамга мурожаат этарди:

Уларинг билсам эдим,
ошно бўлмас эдим,
Ёмғир бўлиб ёғсанг ҳам,
Бошимни очмас эдим.
Шамол бўлиб келсанг ҳам,
Кўксимни очмас эдим...

У узоқ айтди. Мен ухламадим. Онам ҳайрон ҳам бўлмади. Кейинчалиқ билсам у юрагимда отам ҳақида хотира қолишини, уни севишимни истар экан. Бу алам, қўшиқлар, йиғи-сиғи фақат унинг куйиниши эмас, мен учун ҳам экан... Ҳар пайт, қўшиқдан кейинги сукунат узоқ чўзилар, жимлик жонимга тегиб онамни гапиртириш учун телба-тескари гаплар билан одатдаги сўроғимни бошлардим:

— Фаришта ёш бўладими ё қари?

Онамдан «мендек» деган жавобни кутиб, юзига термилиб турдим. Бирдан у «лов» этиб ёнди.

— Мунча фариштага ёпишдинг? Фаришта дегунча, отангни сўрасанг бўлмайдимми?

— Отамни?..

— Отанг отдек югурди, туядек чўкди,— онам қаттиқ куюнсагина шу гапни такрорлар, бу сафар ҳам унинг овозида алам бор эди.

«Отам... отам» — бир печа бор ичимда такрорлаб, сўнг уни эслашга уринардим. Онам эса янада ўйчан бўлар, сўрасам гапимни ҳам эшитмас, то қўшиқ бошлагунча орадан анча вақт ўтар эди.

Мен унинг қўшиқ бошлашини кутиб, васса санаб-санаб ухлаб қолардим. Қулоғимда таниш қўшиқнинг ҳазин оҳанги қоларди:

Коса-коса сув ичарман,
Тор юрагим куйди, деб...

Эрталаб уйғонганимда бошим қиблада бўлар, гўё онам қўшиқ иккимизни уйга қамаб кетгандек, у менга эркалик қила бошларди:

Ҳар замон уйдан чиқарман,
Отажонинг келди, деб...

Ниҳоят... ниҳоят қўшиқнинг охириги сўзлари мени ташқарига судраб олиб чиқарди. Уйқусираб, йўқ отам ётган уйга, сўнг дарвозани очиб йўлга қарайман. Отам кўринмайди. Мен унинг ўлганига ишонмасдим. Тўғрироғи, ўлим менинг тасаввуримда ҳали мавҳум нарса эди.

— Худога шукур, бугун тинч ухлабсан,— онам мени ҳовлида кўриб, хурсанд жилмайиб қўярди. Мен эса унинг гапига эътиборсиз кунбўйи ўйчан юрар, иложини топсам кўз илғамас узоқларга — чўлга қочиб кетгим, фариштанинг олдига боргим келарди. Унга айтадиган сўзим бор эди... Қочишнинг эса иложи йўқ эди. Ёлғиз онам, тугилган уйим, яна... яна нимадир, балки оппоқ рўмолли онам қиёфасидаги фаришта имкон бермасди. Ҳаво илиқ бўлса, уйдан чиқиб, хилват жойга бекиниб, фариштага айтадиган гапимни соатлаб такрорлар эдим: «Жон фаришта, оппоқ фаришта... кел. Отамни кўрсат...»

Қуёшнинг ҳароратсиз нурларига термилиб, осмондан фариштанинг тушишини кутардим. Нурданми ё фариштанинг оппоқ қанотлари-ю, ялтиллаган сочлариданми кўзларим жимирлаб кетарди. Сўнг, кўзимни чопонимнинг енги билан бекитиб олардим. Шунда, ана шунда мен отамни аниқ кўрардим.

Эсимда: отам калта бўйли, оқ-сарикдан келган, соқол-мўйлови саришта, ҳаракатчан, мулоғим киши эди. Онам уни меннинг номим билан атар, нега шундайлигига ақлим етмасди.

Отамнинг кунда уйдан вақтли чиқиб кетишини, кеч қайтишини, баъзи кечалар келмай қолишини, от миншини ва арава ҳайдашиңи хотирлайман. Уйда унинг бир талай, катта-кичик кетмонлари қолган. Онамнинг айтишича, отам ҳамма ишни қиларкан — пахтага сув ҳам тараркан, арава ҳам ҳайдаркан, чигит ҳам ивитаркан...

У ҳақидаги болалик таассуротларим шулардан иборат.

— Отанг рисқини, умрини сенга қолдириб кетди. Сенинг умринг узун бўлсин, ўғлим... — онам ҳар гал дастурхон ёйганида мени шу сўзлар билан узундан-узоқ дуо қилар, чамаси у ўз дуоларига ишонар эди....

* * *

Йиғи-сиғи ортда қолди. Отамнинг йили ўтди. Мен қўйлик бўлдим.

Бир куни чўпон жўраларимга қўшилиб, биздан беш-олти уй нарида турадиган пичоқчи Салом бобоникига пичоқ ўғирлагани бордим. Уста жуда кекса, кўзлари нурсизлана бошлаган киши эди.

Уйин биз учун эрмак, ўгрилик — қаҳрамонлик эди.

Устахонага биринчи бўлиб Мухтор кирди. Кетидан Насим, сўнг Саттор. Мен уларга пойлоқчи бўлиб, эшикнинг орқасида турдим. Шу пайт устанинг невараси Мурод кўринди.

Мен ҳуштак чалиб, шерикларимни огоҳлантирдим. Улар қочди.

— Сен нега қочмадинг?— деди Мурод олдимга келиб. Биз тенгдош эдик. Мен Муроднинг кўзига қаролмай, ерга қараб туравердим.

— Бобом қарғил-ла, кейин ёмон бўлади,— деди Мурод меҳрибонлик билан.— Сен бундай қилма.

— Иккинчи қилмайман,— дедим ёлгон гапираётганимдан қизариб. Бу, тўртинчи бор келишим, бугун эса овимиз ўнгидаш келган, Насим қочаётганда этигининг кўнжиги тикилган пичоққа ишора қилиб, тиржайганди.

Кетдим.

— Қўрқоқ!— деб қарши олишди шерикларим. Сўнг, давра қуриб ўтирдик, кулга картошка кўмиб, қўлга киритган пичоқчани томоша қилдик. Ҳамманинг ҳаваси келарди, ҳамма уни ўзиники бўлишини хоҳларди. Аммо, пичоқ битта эди, уни албатта каттамик — Сатторники бўлишини билардик. Мен қовоғимни солиб, хафа бўлиб ўтирдим.

— Эртага сенга ўғирлаймиз,— деди Саттор ўзинча кўнгимни кўтармоқчи бўлиб. Болалар истамагандек, менга норози қараб қўйишди.

— Энди бормайман,— дедим унинг кўзига тик қараб,— керак эмас.

— Нега?— ҳамма шу саволни берди.

— Қарғайди.

— Ва-ҳа-ҳа,— бараварига кулишди болалар. Шу гапим бошимга бало бўлди. Улар қўрқоқлигимни юзимга солиш-

ди. Гап айланиб келиб ботирлик ҳақида тўхтади, сўнг ўлим ва отамнинг қазоси ҳақида давом этди, баҳсга айланди.

— Отасини арава босиб ўлдирган,— баҳсни Мухтор бошлаб берди.

— Йўқ! Отаси пахтани устида ўлиб қолганла;— эътироз билдирди Насим. -

— Ўзи айтсин, ўзи билади,— деди яна кимдир. Ҳамма менга қаради. Улар мендан ўлим ҳақида шов-шувли, ўзимдан қўшиб-чатиб гапириб беришимни кутишаётган эди.

Шу кун, шу лаҳзада отам ҳақида жиддийроқ ўйладим. Унинг чиндан ҳам йўқлигига ишондим. Менинг назаримда унинг ўлимида Мурод айтган қарғишга ўхшаш бир сир бордек эди.

Атрофимда тўдалашиб ўтирган жўраларимнинг ҳаммасини отаси борлиги — бу сирни исботлаб, мени ишонтириб турар, мен эса уларнинг кўзига қарамас, индамас, илк бор отамнинг ўлими ҳақида, унинг сўнгги кунларини ўйлаш билан банд эдим.

Уйга бало-қазодек бостириб бордим. Шу куни онам мендан бир умр кутмаган гапини эшитди:

— Отам нима учун ўлган?

Кўзларимда онам шу пайтгача кўрмаган алам ҳам, кўзёш ҳам, эрта кетган отам қазосига норизолик ҳам бор эди. Онам бунинг бирига тушунса, бирига тушунмас, фақатгина мени — ўғлининг отасини сўраганига хурсанд, айтган қўшиқлари, чеккан ғуссалари, саҳарлар туриб дуога қўл очгани бекор кетмаганидан, дилида шукрона кечар эди.

— Айтинг, нима учун ўлганла?

Онам қотиб турар, жавобга мунтазир ўғлини куттирар ва бу кутиш менга қийинга тушаётганини билмасди.

— Отанг уйда озгина касал бўлиб ётдилар. Улгуналарича тилдан қолмадилар. Сени ёнларидан айирмадилар. Эсласанг керак, сўнгги кунларда йўталлари зўрайди,— онам менга ҳисоб бераётгандек, титраб гапирар, кўзлари бир

нуқтага қадалган эди.— Зоргина қолгур, нафаслари сиқмаса, бинойидек бошларини кўтариб кетардилар.

У гапини тугатиб, кўзимга қаради, қаради-ю, кўзларини олиб қочди. Тез гап бошлади.

— Мен дўхтир эмаски, отангининг касалини айтсам. Уёқ-буёқ умри қисқа экан, худодан кўрдим.

Онаниннг гапи юпатаркан ҳам, ишонтираркан ҳам.

Шу бир кечада мен назаримда улғайдим. Бир кечада шу пайтгача кўрмаган иззат-икромга сазовор бўлдим. Онам дамо-дам:

— Худога шукур, минг бор шукур,— деб такрорлар, менга чой қуйиб узатар, ёнбошла, деб қўлтиғимга ёстиқ тиркар, отамнинг дорга осилган кийилмаган чопонига қараб-қараб қўяр, хуллас бир ҳаракатида янгилик бор эди. Билмасдимки, менга хуш ёқаётган бу янгилик билдирмайгина болалигимни ҳовлидан қувлаётган экан.

Эртасига яна бир гап топиб келдим. Топмасдим, балки бу гап эсимдан ҳам чиқиб кетарди, аммо яна ўша «қаҳрамонлик», жўраларимнинг пичоқ ўғирлаш ниятлари сабабчи бўлди. Оғизлари ширин бўлган жўраларим келишиб олгандек, худди кечаги пайтда яна пичоқчи устаникига отланишди. Орадан бир мен суғурилиб қолдим. Сабаб, Муроднинг кечаги гапи эди: «Сен ундай қилма. Бобом қаргайди. Кейин ёмон бўлади».

Улар келгунча қўйларни боқиб, қарғиш нималигини ўйладим. Тополмадим. Сўнгра тасаввур қйла бошладим: «Балки, пичоқни ўғирлаётганда қарғаса, ўғрининг қўлига олов тўкилгандек жизиллаб куяр... Балки, у оғиздан чиқа солиб одамни илондек чақар... Балки, Муроднинг бобоси қарғаса, одам юролма, турган жойида қотиб қолар...»

Шу ўйлар билан кунни кеч қилиб, қўйларни сурувдан ажратиб уйга ҳайдадим...

Оқшом онам ўрин солиб берди. Уйқум келмай васса санаб ётдим. Қўшиқ эшитгим келди. «Онам анча пайтдан бери қўшиқ айтмай қўйган, бугун бир хумордан чиқай...»

У йўқ демади. Айтди, олдингидан шўхроқ ва хурсандроқ бир кайфиятда айтди.

— Отангнинг арвоҳи шод бўлсин, кел, айтсам-айтай. Сенга ҳам бу қўшиқлар ёд бўлиб қолгандир.

Коса-коса сув ичарман,
Тор юрагим куйди, деб.
Ҳар замон уйдан чиқарман,
Отажонинг келди, деб...

— Айтинг, айтаверинг, тугамасин.

— Қўшиқларим тугасин, умринг тугамасин, ётаман энди, вақт алламаҳал бўлди?— Онам ухлашга ҳозирлана бошлади.

Мен ундан бугун топиб келган гапимни сўрадим:

— Отам бирор кишини қарғаганларми?— онам юзимга ажабланиб қаради, уйқуси қочиб, ҳушёр тортди.

— Йў-ўқ,— деди у талмовсираб, сўнг бирдан,— нега сўраяпсан,— деб хавотирланди.

— Ўзим, шундай...

— Отанг ҳеч кимни қарғаганлари йўқ. Фақат бир кишидан хафа кетдилар,— онам отамнинг сўнгги кунларини ёдига тушириб, пешонаси тиришиб паришон гапирди:

— Олим бобонгнинг ўғли Замонали отангни кўришга келмади. Ёшлик қилди.

Онамнинг сўнгги гаплари қулоғимга кирар-кирмас ухлаб қолдим.

Эрталаб вақтли уйғондим...

ЭРТАЛАБКИ НАСИБА

«Кишиларни тонгни қаршилашга етакласам
дейман...»

К. Паустовский.

Азонда бехос уйғониб кетдим. Устимдаги адёл сурилиб; елкам очилиб қолибди. Дераза ланг очиқ, салқин куз ҳавоси хонани тўлдириб, аллақандай сокин дақиқаларни тепамада ушлаб тургандай, жимжит. Хонамизга разм солдим: китоблар терилган токча, пойгакда юмалаб ётган гантель, титиғи чиққан шолча, стол-стул ва менинг қаршимдаги бўш каравот. Буларнинг ҳаммаси ухлаётгандек, осойишта.

Қайта кўзимни юмдим, гўё салқин ҳаво ва сокин дақиқалар миямга жойлашгандек, уйқуни йўлатмади. Кўзим юмуқлигича хаёл суриб ётмоқчи бўлдим, йўқ, яна бўлмади. Миямда муҳрланган бундай осойишта, тиниқ дамни фақат кўзни катта очиб кўриш, ҳис этиш, туйиш, англамоқ керак эди, чамамда. Кўзимни очдим. Сирли бир тиниқлик, орзиқтирувчи кайфият вужудимни тўлдириб, тортқилай бошлади. Кўзим ўткирлашиб, нигоҳим тушган ҳар бир нарсани ўйнагим, осмонга отгим, унинг устидан қаҳ-қаҳ уриб кулгим келарди. Бир-бириги қувлаётган тўлқинлар сингари ўйларим тутқич бермас, бир нарсадан иккинчи нарсага енгилгина сакраб, чопарди. Тўсатдан хонадаги буюм ва нарсалар номини хаёлан изоҳлагим келди:

«Пойгак»— бошмоқлар бекати».

«Стул»— одамни икки қарич юқорига кўтариб турадиган алдамчи баландлик».

«Каравот»... Бунга ҳам изоҳ топмоқчи эдим, беихтиёр унинг эгаси эсимга тушди. Эгасиз темир ҳақида бош қотиргунча унинг эгасини изоҳладим. У деганим, Ғайбулла — курсдош ўртоғим, қочоқ. Кечаси гижирлайвериб жиғимга

тегадиган қаршимдаги совуқ темир ҳамда токчадаги китоблардан ярмисининг хўжайини. Қочоқ демасдим-ку-я, ammo кўпинча дам олиш кунлари квартирамизда ёлғиз қолишимга шу бола сабабчи.

Кеча дарс тугаши биланоқ: «Кел, уйлантирамиз» мазмунида хат олган кишидек уйга шошилди. Баъзида ёлғизлик жуда ўтиб кетганда, Ғайбуллага ҳавасим келади. Шаҳарга яқин турсанг яхши экан, уйингдагилар сени «келади», деб кўзи учиб турмаса ҳам Ғайбуллага ўхшаб бўзининг моқисидай қатнайверсан.

Қолган нарсалар ҳақида ўйлаб ҳам ўтирмадим. Ҳислар ҳаяжондан ғолиб чиқди: ер бағирлаб чўккан тумандай ҳаяжоним босилиб, жимгина атрофни кузатиб ётгим келди.

«Қуёш чиқишини кузатаман?»— шу фикр билан жимгина нафас олиб, кута бошладим. Аксига олиб бугун мен худди қуёшга пойлоқчиман-у, у мендан ҳадиксирагандек чиқа қолмайди. Мен ланг очиқ деразадан кўзимни узмай қараб ётибман, охири чиқар. Бир пайт ғира-шира қоронғилик томлар орқасига, хонамиз бурчакларига яширина бошлади. Назаримда мен ётган уйнинг деворларидан кўз зўрға илғайдиган аллақандай оқлик деразага интилиб, ташқарига сочила бошлади. (Кейин сезсам, ёруғлик аслида ташқаридан кираётган экан.) Секин-аста бу оқликни супадаги олма дарахтининг ортида, унинг камҳосил тарвақайлаб ўсган таналарининг орасида, дераза токчасига қўйилган тувакгул барглари атрофида сеза бошладим. Сириб, чуқурроқ нафас олдим. Бу оқлик менинг назаримда бир қуш эди. Уни чўчитишдан қўрқардим. Тонг отаётган эди. Завқланардим. Қизиқ. Тонгнинг отиши, қуёшнинг чиқиши, одамларнинг уйғониши, куннинг бошланиши. Шу тўрт тушунчанинг ҳаммасида шу пайтгача сезмаганим — оқлик, гўзаллик, киши қалбини ошириб, тошириб юборувчи яхшилик жо экан. Буларнинг ҳаммаси жуда тез, жуда ўткир, жуда рангдор бошланаркан...

Бир оздан кейин ҳовлида «шип-шип» этган товуш, жўмракдан сувнинг шилдираши эшитилди. «Оббо, қуёшни мен-

дан олдин ойимиз кўрадиган бўлди-да», деб ўйладим. Урнимдан турмоқчи бўлдим. Баъзилар уйғонган заҳоти дарров қуёшга қарамаса ҳам керак, деб адёлга яхшироқ ўраниб олдим. «Оҳ маза-е, шундай ётишга нима етин!»

Деразадан биров мўралагандек бўлди. Қарасам, ойимиз Зевар хола, елкаларида сочиқ, чала артилган юзлари га соч толалари ёпишган, сочиғни пешонасидан пастга қараб бир сидиргани билиниб турибди.

Секин қимирладим, каравот гижирлаб овоз чиқарди.

— Ҳа, Ғанишер, уйғоқмисиз, туринг, ўғлим, эрталабки ризқдан қуруқ қолманг. Худо эрталаб ҳар кимга насиба улашади, тура қолинг!— Ойининг товуши хонага жаранглаб кирди.

Сўнг ойи ковушини шипиллатиб узоқлашди.

— Ҳў-ўп, ана, турдим.—шашт билан ўрнимдан кўзгалдим. Аммо насиба улашсаям, кўпи менга тегса керак, икки соатлар бўлди-ёв уйғонганимга.

Деразадан қарадим, кампир кўринмади. Бир оз ёлғон қўшдим шекилли, эрталабдан худони алдамай, деб ичимда бир соатини қайтиб олдим. Ювиниб келиб, хонани бир оз тартибга келтирмоқчи бўлиб турувдим, ойи деразадан тақсимчада икки шингилча банди қорайган узум узатди. Ҳар қалай, худо биздан бошлади, насиба улашишни. Узумни ола туриб ичимда парвардигорга кўп шукроналар билдирмоқчи эдим, ойи кўймади:

— Жонивор кўпайиб кетибди,— у узумга ишора қилиб гапирарди.— Ҳеч ким емайди, кеча акайиз ҳам, Ҳафиза опайиз ҳам олиб келишувди.

Ойи икки қўли билан дераза рахига суянди, уйнинг уёқ-буёғига қараган киши бўлиб, бошини чапга, ўнгга бурди, пешонасини тириштириб шипга қаради. Бу «машқ»лар хотиржам, сипо бажарилди. Сўнг ойининг кўзи дераза пастидан кўчган бир парча алебастрга тушди.

— Уй ҳам ремонтталаб бўпти, шўхсизлар-да, болалар. Зевар ҳолага ҳайрон бўлиб тикилдим.

— Биз келганда ҳам шундай эди.

У менинг гапимга ҳам, юз ифодамга ҳам эътибор бермади. Чамамда, кампир бу жойни ким кўчирганини билмасди. Тўғрироғи, эслолмасди. Чунки, олдин ҳам хонада студентлар туришган. Биз бу уйда ҳали кўп турамиз, келганимизга атиги уч ой бўлди.

— Қиш эрта тушадиган бўлди-да, сизларни пахтагаям опкетар-а! Ойи гапни дарров буриб юборди.

«Олиб кетса сизга нима» деб, ичимда тўнғиллаб, столдаги графинни олиб гулга сув қўймоқчи бўлувдим, кўзим календарга тушди. Унга «17»рақами қотиб турибди. «Э, ойига пул тўлаш керак» деб эсладим бирдан. Бир томонимда ойи, иккинчи томонимда «17» рақами, ўртада мен. Улар индамасдан мен сизга бошлашди. «Чайналмасдан, бир оғиз эслатиб қўйса ҳам бўларди-ку, шуни».

— Ғайбулла қани?— Ойи унинг ҳар якшанбадаги одадини билса ҳам билмасликка олиб сўради.

— Уйига кетган.

— Мана шунақасила-да, болам, пул тўлашга келганда...

Ойини гапиртирмадим:

— Вақтида тўлаяпмиз!

Ғайбулла икковимиз ўртада егулик учун қўйган пул, чақаларни ва яна чўнтагимни ҳадеб кавлайверсам ҳам ўн сўмга етиб-етмаган пулни кампирга тутқаздим:

— Қолгани эртага... Стипендия оламиниз.— Биринчи марта ўз овозим ўзимга бегона эшитилди.

Кампир пулни санаб кўриб, афтимга қаради, гапирмади, қараб тураверди. Йўқ! У даҳшатли эмасди. Жаллод эмасди. Лекин мен кўрқдим. Юрагимни кимдир суғуриб олгандай бўлди. Бошим айланиб, кўз ўнгимдан кампирнинг гавдаси йўқолди, ўрнида бир жуфт совуқ, ялтираган, қипқизил ёнувчи кўзлар ёвузларча айлана бошлади. Бу кўзлар тўппа-тўғри менинг кўзларимга санчиларди.

— Ана шунақасила-да, болалар. Гапирса буларнинг аччиғлариям чиқади-ей!— кимдир бошимга туртгандек бўл-

ди. Қарасам, кампир ўз ўрнида, гапираётган эди. У гапира туриб дераза остидаги кўчган жойнинг четини бармоғи билан босиб-босиб кўрди. Офтобда ёрилган кўк бўёғига синчиклаб қаради. Гапираверди. Кетмади.

— Менга-ям қийин-да, болам...—кампир нималарга пул тўлаши, даромади ва чиқими тўғрисида гапини давом эттирди.

Кета қолсайди энди. Йўқ, кетмайди. Худди деразага боғлаб қўйилгандек, атрофида айлангани-айланган. Энди у деразанинг иккинчи тавақасини шошилмасдан кўздан кечирарди. Хонадаги азонда тўпланган ҳаво ҳам камаяётган эди, чамаси уни кимдир сўриб оларди. Хона ичидаги буюмлар кўзимга омонатдек, токчада терилган китоблар сарғайгандек, қўл тегса тўкиладигандек туюларди. Чидаш, ўзимни бир нарса билан овутиш учун қўлимга супургини олган эдим, зилдай оғир. Графинни-ку, қимирлатиб бўлмайди жойидан. Тезроқ ташқарига чиқмасам, танам уйдаги нарсаларга ёпишиб, ботмонлашиб, нафасим ичимга тикилиб, ёрилаётгандек бўлавердим.

Супага чиқдим. Кўзим «ялт» этиб очилгандай чақнаб кетди. Нимасини айтай, мен қуёшни ўтказиб юборибман. У аллақачон тепага кўтарилган, жилмайиб турар эди. «Чиқаётганда қандай эди у» деб, маъюс термиламан. Назаримда, у тепадан туриб кампир икковимизга куларди. Кулганда ҳам қуёшлигича, еру-кўкни титратиб, тўлдириб, эшитмаганга эшиттириб куларди. Фақат, мендан ўн қаддамча нарида, дераза олдида турган Зевар хола буни эшитмасди.

Бирдан қуёшга ип солиб; пастга тортгим келди, унинг чиқишини кўрмоқчи эдим, ахир! Қуёш ҳамон ўз ўрнида, тепада эди. Майли, жойида тураверсин. Унга тепада туриш ярашади. Фикримдан қайтдим. Яхшиси қуёшнинг сон-саноксиз узун ипларига ойини осаман! Қуёшга қараган эдим, одамзотга шафқат қилгандек янада баландлаб, иплари ҳадсиз ингичкалашиб, товланиб турибди. Сал оғирликка «чирт» этиб узилса керак. Майли, ойн ҳозирча ерда

туриб турсин, заррин ипларга, унинг устига юксакликка осиб ўлдирилган киши бахтли бўлиши керак!

Кампир ҳамон дераза олдидан кетмай ивирсилар, лаблари қимирлаб турарди. Чамаси у гапираётган эди.

Қайтиб уйга кирганимда кўзим хиралашиб қолдими ёки у чиндан ҳам дераза олдидан кетганмиди, ҳар қалай кўринмасди. Лекин, кампирнинг товуши қулоғим остида яна бир муддат жаранглаб турарди.

Утирибман: парвосиз, ўйсиз. Нимадир бўлди назаримда. Қаллам хумдай, лекин бўш. Кўзим очиқ, лекин атрофдаги нарсаларни кўрмаётгандекман.

Бир пайт ўрнимдан туриб кетдим. Оч қолгандим. Қайтадан қўлларим бир неча бор чўнтакларимга кириб чиқди, китоблар орасини титкилади. Бари бир сувдан енгил чиққан қармоқдек, бармоқларим қуруқ эди. Шу пайт кўзим стол чеккасида турган, икки шингилча банди қорайган узумга тушди. Ойи адашмаган эди. Стол устида менинг насибам турарди.

ЮРАҚ САДОСИ

Бола тез оёққа турди.

Кейинчалик у кўп ўйлайдиган, шерикларидан айрича ташқарига чиқиб, келган-кетганни ва беморларни кузатиб ўтирадиган одат чиқарди.

Кўпинча нотинч хаёллар таъсирида қўл-оёқларини буклаб, типратикандек ғуж бўлиб, кўрпани бошига тортар, кўрпа ости бир зумгина қоронғи дунёга айланиб, сўнг аста-секин ёруғлашар, миясида саволлар базми бошланар эди. «Нега касал бўлдим?.. Нега касалларни кўп киши кўришга келади?..»— у ҳар куни ўз-ўзини саволларга кўмиб ташларди.

Тузалган сайин, тўсатдан ётиб қолгани сирли туюлар, сабабини топишга ошиқар, кимдан сўрасам экан, деб боши қотарди. Шундай пайтда, кўпинча кўз ўнгида чопқиллаганча ўйнаб юрган ўртоқлари Чўли, Шавкат, Султонлар жонланар, сўнг мактабини эслаб, улардан узоқда, улар билмайдиган зерикарли жойда мажбуран ётгандек бўлар эди. Ахир, осонми йигирма кун касалхонада ётиш! Йигирма кун-а! Бола бунини бир оғизда айтиши ҳам мумкин. Лекин, у бундай қилмасди. Бармоқларини битта-битта букиб, санаб, қўлни икки марта мушт қилиб очишни яхши кўрарди. Гўё бу билан касалхонада кўп ётганини, йигирма куннинг қадри, узоқлиги ва қийинлигини оширмақчидек, исботламақчидек кўнглига маъқул этарди. Яна шунча кундан кейин бу сон йигирматага кўпаяди — у уйига қайтади. Ана шунда кўринг, томошани! Уйига қайтиб борса, ўртоқлари, бувиси, уни қизиқиш билан, ҳавас би-

лан кутиб олишаётгандек туюлар, ҳатто, жўраларининг «Мақсуджон қирқ кун районда яшади. Районлик жўралари ҳам бордир...» деб бир-бирларига шивирлашларини эшитгандек бўларди. Кўнглида «икки ой, икки ой десанглар-чи», деб мағрурланиб қўярди... Бу кунлар — танаси дарддан фориг бўлаётган умидбахш кунлар эди.

Шундай кунларнинг бирида касалхонага бир беморни келтиришди, у Мақсуджон ётган палатага жойлашди. Кечқурун соат саккиз атрофида келтирилган бу беморнинг тили соқовроқ, юзи қип-қизил, чакка томирлари бўртиб чиққан, худди афтидан ҳозир қон томадигандек эди. Унга навбатчи врач укол урди. Ҳамшира қиз палатадагиларга: «Бу кишига тинчлик керак, кўп гапирманглар», деб чиқиб кетди.

— Қон босим экан-да, шўрлик,— боланинг оёқ томонида ётган бемор бошини сарак-сарак қилиб, пастки лабини тишлади ва шерикларига кўз югуртирди...

Одатдагидек, эртасига даволовчи врач Саидов палатадаги касалларни бирма-бир кўриб чиқиб, кеча келтирилган бемор тепасида тўхтади.

Мақсуджон азбаройи янги шеригига қизиққанидан, унга нима бўлганини билиш учун диққат билан Саидовнинг сўзларига қулоқ солди.

— Сизга ким қўйибди, асабийлашишни?— деди у беморга насиҳатомуз.— Кексайиб бораётган одам бўлсангиз, ҳолингиз-ку, шу.

Бемор унинг кўзларига аянчли тикилиб:

— Эрталабки саломингми бу ёки мендан ҳол сўраб, дори буюрганингми?— деди секингина.

— Қай бирини истасангиз шунинг ўрнига қабул қилинг,— деди врачнинг жаҳли чиқиб. — Ҳолингиз менга маълум.

— Одатда, дўхтир беморнинг аҳволини кўриб билади. Сен...

— Кўрамиз,— деди врач унинг каравотига омонат ўтириб, сўнг Рива Роччи аппаратици гилофидан чиқарди.

Саидов беморнинг қон босимини шошилинич ўлчаб, ўридан турди. Индамай кетаётган эди, бемор тўхтатди:

— Сенингча кекса одамни тортишишга ҳаққи йўқми?

— Ҳар қалай, сизнинг ёшингиздагилар кўпроқ ўзларини ўйласалар ёмон бўлмайди,— деди у кинояли тиржайиб.

— Йўқ!— у кескин эътироз билдирди.— Билиб қўй, чинор қанчалик қариса, шунчалик салобатлашиб, қадри ортади. Айрим тераклар бўлади, улғайган сари бўғин-бўғинидан пудалашиб, шамолда синиб тушади.

— Тавба, одамлар ўжар бўлиб кетаяпти,— врач бу гапни Мақсуджонга қараб айтди.— Эртага сенга рухсат, отанг келса айт.

Саидов чиқиб кетди.

Эрталабки кўрик тугади. Кўпчилик беморлар касалхона ҳовлисига чиқиб кетишди.

Мақсуджон Саидов билан амаки ўртасидаги суҳбат мавзуга унча тушунмади. Қизиқса-да, ким ҳақ, ким ноҳақлигини ажратолмади. Лекин, врачнинг бемор амакига гапиргандаги қиёфаси— ёқимсиз тиржайиши, шошқалоқлиги, афтининг ўзгариши, овозидаги дўқ болада ёқимли таассурот қолдирмади. Янги шеригининг дадил овози, босиқ табиати ҳам унинг зийрак кузатувига тушди. Шериклари ҳамширанинг «бу кишига тинчлик керак...» деган гапини эслаб, жимгина ташқарига чиқиб кетишди. Мақсуджон амакининг ёнида қолди.

Бемор чуқур-чуқур нафас олар, баъзан хўрсинар, юзида киши қалбини эзувчи маъюслик ифодаси ҳукмрон эди. Болани Саидовнинг беморга бўлган муносабати қаттиқ таажублантирди. «Нега амакининг касалини айтмади? Қандай дори ичишни ҳам... Нега?...»

Шу саволга жавоб топиш истагимиз ёки беморнинг аҳволига ачиниш туйғусими уни сўрашга мажбур этди:

— Сизга нима бўлди, амаки?

Амаки унга қаради. Бола эгилиб, кўзларини жавдиратганича термилиб турарди. У Мақсуджоннинг юзида ўзига нисбатан астойдил ачиниш ва меҳр ифодасини кўр-

ди-ю, кўзини олиб қочди. Унинг саволига жавоб бермай сув сўради. Бола ўзининг термосидан чой қуяётганда, амаки ёш қалқиган кўзларини қаттиқ бир қисди-ю, ағдарилиб юзини ёстиққа босди. Кўзидан томган йирик томчилар ёстиққа сингди. У лаҳза ўтмай бошини кўтарди, кўзини катта очиб болага қаради.

— Мана чой, ичинг амаки,— бола кўк чой тўла пиёлани узатди. Бемор уни сиғиради:

— Барака топ ўғлим, дардинга шифо берсин,— деб қўйди. Улар жим қолишди. Бемор чўзилди. Озгинадан сўнг бола яна сўради:

— Қаериз оғрияпти?

У болани тинчитиш учун «бошим» дея қолди. Сўнгра унинг саволини ичида такрорлади: «Қаерингиз оғрияпти». Йиғлаганимни кўрибди шекилли... Бирор жойи қаттиқ оғрияпти, деб ўйлапти, бола бояқиш. Айтганим билан нима-ни тушунарди.

— Ҳи-и-им,— бемор хўрсинди.

— Унақа қилманг,— бола уни оғриққа чидамаяпти деб ўйлади,— отамниям бир жойлари оғриси шунақа қиладилар. Кейин бувим дардга енгилсан, дейдилар... Дўхтир ўзи нега дори бермади сизга?— Мақсуджон катталардай жиддий сўради. Амаки унинг сезгирлигига, гапининг ҳақлигига ҳайрон бўлиб, қизиқиб қараб турди ва тирсагини ёстиққа тираб панжасига бошини қўйди.

— Мен дўхтирнинг дорисисиз ҳам тузаламан,— деди у жилмайиб. Бола унинг гапига ажабланди:

— Қандай қилиб?

— Ҳамма ҳам сенга ўхшаб самимий муомала қилса. Мақсуджон тушунмади. «Самимий» дедиларми? Унинг хаёлига опасининг китоби орасидан топиб олган қизил гулли откритка тушди. Унда: «Сизни... билан самимий ва чин қалбимдан табриклайман. Сизга...» деган сўзлар ёзилган эди. Мақсуджон самимий сўзини яхши маънода қабул қилди. Лекин, уйига борганида опасидан сўрашга аҳд қилди. Агар амакидан сўраса, «билмасам» дейиши мумкин.

Бемор бошини бармоқларидан олиб ёстиққа ташлади. Кўзини юмди. Бола унинг тиришган афтига тикилиб, ҳамширанинг гапини эслади: «Бу кишига кўп гапириш мумкин эмас!»

Мақсуджон амакини палатада ёлғиз қолдириб ташқарига чиққанда, ҳамхоналари айвончадаги скамейкаларнинг бирида суҳбатлашиб ўтиришарди. Бола уларнинг олдига бормади.

Ҳовли анчагина манзарали эди: касалхонага кираверишдаги йўлка тепасида баланд темир сўри устига ёйилган тоқлар чақалоқнинг шаппотидай барг ёзган. Улар қишин-ёзин сўри устидан туширилмайди. Совуқда қуриган поялари кесиб олинган. Йўлка атрофига катта-кичик чинор дарахтлари қатор қилиб экилган. Супанинг олд томонидаги майдончада олма, ўрик, шафтолилар вояга етган. Супанинг ўнг томонида эса атрофи цемент гулзор. Ҳовуздек келадиган бу ернинг ўртасида кесилган атиргул буталари четида икки туп арча дарахти ёнма-ён ўсган. Арчадан уч-тўрт қадам нарига скамейка қўйилган. Бола ҳар куни ўзи яхши кўрган яшил дарахтлар олдига келиб хаёл суриб ўтиришни ёқтирарди.

У тўппа-тўғри арчалар ёнига келди. Кўм-кўк баргларига ҳавас билан қараб турди-да, скамейкага ўтириб томоша қила бошлади. «Нега кўп эмас», у арчанинг камлигига афсусланди. «Қоровул амакидан сўрайман, агар уруғидан берсалар супамизга экардим...» Хаёлида ҳовлисининг ўртасида ям-яшил, кичкинагина арча пайдо бўлди. Қувониб, шошиб ўрнидан турди. «Арчамни кўринглар», жўраларини чақирмоқчи эди. Афсус, кўзи атрофдаги узун зангори халат кийган беморларга тушиб, хомушгина жойига ўтирди.

Боланинг кўзи атрофдаги барча нарсаларни кўриб турар, лекин хаёллари билан ёлғиз эди. «Нега касал бўлдим?» Ҳар кун скамейкада қимир этмай шу ҳақда узоқ ўйлар, бугун яна ўйлапти. Нега?.. Нега?.. Нега?..

У бугун ҳам тополмади. «Амакидан сўрайман» деб хаё-

лида кўмак ахтарди. «У киши қизиқ экан-ла,— бола амакининг гапини эслади: «Мен дўхтирнинг дорисисиз ҳам тузаламан». Унинг кўзи чақнаб кетди. «Дорисиз тузалишни менга ҳам ўргатинг, дори ачкиқ дейман», худди ачкиқ сўзи оғзида дорига айлангандек афтини бужмайтирди.

— Эй, Мақсуджон,— боланинг хаёлини ҳамшира бузди.

— Нега «ҳа» демайсан?!— дея ҳамшира опаси ёлғондакам дўқ уриб, орқасида турарди,— қотиб қолдингми?

Мақсуджон ҳамширани кўрди-ю, ўнг қўлини белидан пастроққа қўйди. Нина санчиладиган жойи увишгандай бўлди.

— Ун икки бўлгани йўқ-ку,— деди у юмшоқ жойида уколлар ўрни яна биттага кўпайишини истамай.

— Тавба, худди қўлингда соатинг бордай гапираман-а,— деди қиз кулиб.— Юр тезроқ.

— Эртага мазза, қутуламан, оқ уколингиздан¹, уйга кетаман,— деди у ўз гапидан хурсанд бўлиб ва ҳамширага эргашди.

Эшик очилганда амаки қайрилиб қаради.

— Келдингми?

— Ҳа,— у амакининг уйғоқлигидан хурсанд жилмайди ва ўзининг каравотига бориб ўтирди.

Уларнинг юзида эски қадрдонлардек суҳбатлашиш иштиёқи бор эди.

— Сизга битта савол,— деди Мақсуджон.— Одам нима учун касал бўлади?

Амаки унинг содда саволидан завқланди.

— Биров хафа қилса,— деди осонлик билан. Бу жавоб боланинг савол сандиқчасини очиб қўйди. У икки қўлини ёзиб ён томонга қўйди-да, каравотининг лабига ўтириб сўради:

— Сизни ким хафа қилди?

Боланинг саволига ўйламасдан жавоб бергани учун, унинг бу саволи амакини ўйлатиб қўйди. «Нима десам

¹ Оқ укол — битцилин.

экан? Ҳеч ким десам... Ёлғончи бўламан. Тўғриси айтсам бола тушунмаса?..»

— Қўрқманг, айтаверинг,— бола уни қўрқоқликда гумонсиради.

— Бошлиғим!— деди амаки аччиғланиб ва қизиқ ҳолга тушиб қолди: кулди, жаҳли чиқди. Ўзидан ниҳоятда кичик бир бола ундан тўғри жавоб талаб қилиб, осонликча билиб олиши унга ғалати туюлди. Боланинг олдида ўзини тутолмай овози баланд чиққанига, кинояли жавоб берганига афсусланди. Гапининг охирида гуноҳкорларча мулоғимлик билан қўшимча қилди:

— Билдингми энди?

Бола билдим маъносида бошини қимирлатди. «Шип, шип» этган овоз эшитилди. Лаҳза ўтмай палата эшиги очилиб, ҳамшира қиз никелланган патнис кўтариб кирди. Уни стол устига қўйиб:

— Амаки, сизга укол, тайёрланинг,— деди. Мақсуджон бир ой давомида уколга анча кўникиб қолган бўлса ҳам, охири пайтларда шприцни кўрса эти жимирлайдиган бўлиб қолганди. Ҳамширанинг шприцдаги ҳавони сиқиб чиқаришига кўзи тушди-ю, дарров нигоҳини олиб қочди. Амакига раҳми келди. «Агар, бошлиқ хафа қилмаганда амаки касал бўлмас экан-да», у болаларча фикр юрита бошлади. «Бизларни биров хафа қилса ўқитувчимизга айтаёмиз, дарров тартибга чақириб, адабини берадилар. Бу киши кимга айтаркин-а?»

— Эрталаб анализ топширасиз, эсингиздан чиқмасин,— деб чиқиб кетди ҳамшира. Мақсуджон муҳим гапи бор кишидек амакига тикилиб:

— Бошлиғиз нима учун хафа қилди сизни?— деб сўради.

Амакининг назарида Мақсуджон катта одамнинг ичига кириб олиб, у ўргатиб турган гапларни такрорлаётгандек туюлди. Унга қизиқиб ва синчиклаб тикилди. Бари бир хафа бўлганининг сабабини болага тушунтиролмас эди.

— Мақсуджон,— деди у боланинг кўнглини оғритмас-

лик учун мулойимлик билан,— мен чарчадим. Ўзинг биласан... менга кўп гапирриш мумкин эмас.

Бола бош силкиди:

— Ҳа, балле... бир оз дам олай, ҳали кечқурунроқ мен ташқарига олиб чиқасан. Шунда саволингга жавоб бераман, келишдикми?

— Келишдик.

«Кечқурунгача эсидан чиқар, эсидан чиқмаса бирор гап топарман», деб каравотга чўзилди, кўзини юмди.

Бола чиқиб кетди.

Мақсуджон кечқурун бўлишини сабрсизлик билан кутди.

Саволига жавоб олиш учун бир қувонса, амакининг у билан айланишга чиқишига икки қувонди. Эртага уйига кетади. Шунинг учун уни қийнаб юрган саволни ҳам сўрайди. Бу амаки кўп нарсани биладиганга ўхшайди...

Улар кечки овқатдан кейин, айвончалардан бирининг остига ўтиришди. Баланд симёғочдаги лампочканинг нури узун қисқа соялар ҳосил қилди. Кечки шабада лампочкани оҳиста тебратганда, соялар ҳам беихтиёр чайқалиб-чайқалиб кетади.

Мақсуджон ўз соясига кўзи тушиб қувонди, чунки гавдасига нисбатан ердаги тасвири анча катта — саккизинчи синф ўқувчисидек эди. Лекин, ана шу чўзинчоқ бола ёнида ҳақиқий катта кишининг сояси борлиги Мақсуджонни ичдан орзиқтириб, бир хўрсиниб қўйишига сабабчи бўлди. Бу — аслида ёмон эмас, инсонни инсонга тенглашиш истаги.

Унинг хаёлида соялар тенглашди ҳам. Иккита бир хил соя. Энди у ўз соясини ёнидагидан узунроқ бўлишини истаб қолди.

Назариди сояси амакининг бўйидан бир қарич ўтди. Табиийки, инсон юксакликни орзу қилади. Энди унинг тасавурида соясига қарич тўғри келмай қўйди. У ҳаммадан баланд!

Қаттиқроқ шамол эсди. Чироқ ўчди. Соялар қочди. Қоронғида бир катта, бир кичик одам қолди. Салқин ҳаво Мақсуджоннинг бир оз баданини жунжиктирди, амакига яқинроқ сурилди. Икки кундан бери деярли ўрнида қимирламай ётган амаки учун ҳаво бир оз салқин бўлса-да, жуда ёқимли туюлди. Этни жунжитадиган мусаффо ҳаводан толиққан асаблари ором олди. Эрталаб келиб кетган хотинини, уйдаги ўгли билан қизини эслади, ҳозир уларнинг олдига учиб боргиси келди...

«Нега уйимдамасман? — беихтиёр ённга аланглади, кўзи болага тушди, — нега касалман? Биров урса йиқилмасдим-ку?! Бир оғиз гапга... ё ҳақорат қилдим? Ишқилиб чидамадим. Нима сабаб бунга?.. Қаридимми-ё, йўқ! Бошдан шундай, тўғрисини бетга айтишдан ҳайиқмасдим. Рост-да, биз шундай улғайдик. Мулоҳаза қилишга вақт бормиди... Тавба, буниси қизиқ. Хўп, ўзим кўтариб катта қилган бола — ҳозир ранс, колхознинг отаси... Бу яхши. Қувонаман. Лекин, ҳеч тушунолмаيمانки, олдига кирсам гапимни ўйлаб, қадамимни чамалаб босишим керак. Немисга эгмаган бўйнимни эгиб, қўлимни қовуштириб, келинчакдай мулоғим сўзлашим керак, нега ахир?! Албатта, унга ёқиш учун, кўнгли учун, хушомад учун. Шундай қилсам мен ҳам яхши, ишим ҳам силлиқ битади. Хоҳ ўзимнинг ишим бўлсин, хоҳ даланинг. Унинг қошлари туташиб, афти даргазаб бўлди. Қўли билан маҳкам скамейкани сиқди. Керак бўлаяпти! Эҳ!» — У оёғига шатайлади. Бола чўчиб тушди. У ҳаёли билан бўлиб сезмади, бола ҳам қўрқоқлигини билдирмаслик учун унга қарамай, олдингидек хотиржам ўтираверди.

Амаки «Гулистон» журналида ўқиган ҳикоясини эслади. Номи эсида йўқ, муаллифни ҳам эслолмади. Ёшлардан эди шекилли... Қим бўлса ҳам топиб ёзган: «Одамлар ажойиб: ширин бўлсанг ютиб юборишади, аччиқ бўлсанг — чайнаб ташлашади... Шунинг учун ер юзида чучмал одамлар кўп-да». — Чучмал одамлар, — деди у бир неча бор такрорлаб, яна ўзига тасалли бергандек ўйлай

бошлади. Утгиз бешинчи йил ўн уч ёшимда онам «бекор юрмагин, бўйинг чўзилиб қолди», деб колхозга ишга олиб чиққани ҳали эсимда. Худди кечагидек... Кейин уруш... Урушдан кейин меҳнат, буниси машаққатли эди. Бари бир ҳеч нарсадан қочмадик. Эътиқодимиз — яшаш, фарзандларимиз, оёқ остидаги еримиз — Ватанимиз эди...

— Амаки,— Мақсуджон беозоргина унинг тирсагидан ушлади,— айтмайсизми?

У бирдан ҳушёр тортди. Хаёлларга берилиб ёнида ўтирган Мақсуджонни унутганди.

— Кечқурун айтаман дегандингиз,— эслатди бола ундан кўзини узмай.

— Ҳа, ҳа, айтаман, оббо сен-ей,— кулди.— Тушунмасанг ҳам айтаман-да энди,— бўлиниб чала қолган хаёлининг давомини болага жавоб тариқасида айта бошлади:

— Мақсуджон,— амаки унга иложи борича соддароқ қилиб тушунтиришга интилни,— эрталаб ҳар бир одам оstonасидан бир яхши ният билан кўчага чиқади. Лекин, шундай одамлар ҳам борки, улар сенинг ниятингни, кайфиятингни, қолаверса мақсадингни ҳам ейди... Дарахт қуртини кўрганмисан? Толда, жийдада...

— Кўрганман!— у дарров жавоб берди.

— Улар дарахтни кемиради,— амаки сўзида давом этди,— мен айтадиган кишилар эса одамларни,— боланинг кўзи катта очилиб, танасида улкан қуртлар ўрмалаётгандек сесканиб тушди.

— Қўрқдингми, қўрқма,— деди боланинг елкасига қўлини қўйиб.— Улар йўқ. Кўзингга кўринмайди. Уларни қидириб ҳам тополмайсан. Баъзан ишдами, суҳбатдами... ишқилиб бирор жойда сезиб қоламан,— амаки охирги гапини айтишга шошилмасди.

Мақсуджон шундай одамлар борлигини тасаввурига сиғдиролмай, ҳайрон бўлиб ўтирарди.

— Кеча кечқурун,— секин давом этди у,— раис амакингни шундайлигини билиб, хонасида касал бўлиб қолдим... Кейин сенинг олдингга келтириб ётқизишди,— амаки

оғир юк кўтариб, манзилга етган кишидек чуқур нафас олди.

Гап бошлиқ ҳақида кетганини Мақсуджон тахмин қилди. Агар амакига бирор нима демаса «тушунмадингми?» деб сўраб қолиши мумкин.

— Раис амаки сизга яхши гапирмабдилар-да,— деди у хафа бўлгандай.

Амаки унга кескин бурилди. «Ёпирай! Шу кичик гўдак менинг юрагимдагини топди-я!» У Мақсуджонга ажабланиб, қизиққанча тикилиб қолди.

Мақсуджон аста унга қаради. Қачон «5» баҳога жавоб берса, ўқитувчисининг юзи худди амакининг ҳозирги қиёфасига ўхшаб кетарди. «Тушунибман!», ичдан қувонди у. Яна амакини саволга тутди.

— Агар, сизга ўхшаган катта одамларни биров хафа қилса, кимга айтади? Уларнинг хатосини ким тузатади?

Амаки қийин аҳволда қолган эди.

Бола яна гап бошлади:

— Бизларни ўқитувчимиз ҳечам хафа қилмайдилар,— у ўқитувчисини «бизнинг бошлигимиз» маъносид айтди. Амаки ўрнидан турди. Бола билан суҳбатни давом эттиролмаслигини, уни қониқтира оладиган жавоб айтолмаслигини тушунди.

Баъзан кишини кимдир: виждоними, каттами, кичикми, шундай саволга тутадик, тишларинг мумга ботгандай оғзингни очолмай қоласан. Шунда қочгинг келади. Жавоб бериш билан қочмоқ ўртасида бу ният янада танг аҳволда қолдиради кишини. Назарингда, сен ҳис қилган борлиқни бурчак-бурчакларигача ўша саволнинг акс сандоси урилиб, қайтиб, тагин ҳам кучлироқ жаранглаётгандай бўлади.

«Қочиб қаёққа бораман», амаки скамейкага қайта ўтирди.— Нима десам унга тўғри жавоб берган бўламан? Аммо, осонми?.. Алдасам виждоним олдида қадрим қолмайди...»

Мақсуджон амакининг ўрнидан туриб, яна ўтириб унга

ғалати қараб турганига ҳайрон бўлди. Шундай бўлса ҳам ундан жавоб кутди.

— Билиб олгин,— амаки ўз фикрини айтди,— агар катта одамларни биров хафа қилса газетага мурожаат қилди. Яна...— у «суд»га демоқчи бўлди-ю, боланинг диққатини ҳаётнинг ортиқча ўйинларига тортгиси келмади,— шу,— амаки «тамом» дегандай бош силкиди.

— Газетга?— бола эшитмагандек сўради.

— Ҳа!— деди амаки қатъий.

Унинг хаёлида мактабида кўрадиган — гоҳ қизил, гоҳ кўк, гоҳ яшил сиёҳда «Ленин учқун» ёзилган газета саҳифалари очилганча туриб қолди. Кейин кўз ўнгидан почтальон кунора уйларига ташлаб кетадиган газеталар бирма-бир ўтди... Шу топда унинг катталарни тартибга чақириб қўядиган киши — газетачи бўлгиси келиб кетди. Қандай яхши-я! Шошиб сўради.

— Катта бўлсам мен ҳам газетачи бўлишим мумкинми?

— Бу саволинг бошқа гап,— амаки бирдан боланинг чалғиб қолганига хурсанд бўлди.— Яхши ўқисанг, албатта бўласан.

У «Мен катта бўлсам, албатта газетачи бўламан. Сизни ким хафа қилса менга айтасиз», дегиси келди-ю, айтмади: «Мақтаниш одобдан эмас. Ленин бобо ҳам камтар бўлгин деганлар»,— деб ўйлади.

— Амаки,— бола бир нарса эсига тушгандай шошиб сўради.— раиснинг хонасида Ленин бобонинг сурати йўқ эдими?

— Бор, нима эди?

— Бор бўлса, ҳурмат қилмабдилар-да.

— Қимни?— тушунмай сўради амаки.

— Ленин бобони айтяпман-да. Бизнинг синфимизда ҳам бор у кишининг расми, досканинг устида осилган. Биз у кишининг олдида ёлғон гапирмаймиз, бир-биримизни хафа ҳам қилмаймиз, сўкинмаймиз ҳам,— Мақсуджон қатъий, бошини қимирлатиб-қимирлатиб гапирди.

— «Ёпирай»,— амаки ёқасини ушлади.

— Имонинг шунчалик бутунми, ўғлим?!— у бу гапни боладан сўрадим ё унга қойил қолиб айтдим, ўзи ҳам сезмади.

Бола эса, амаки «фақат синфда экан», деган хаёлга бормаслиги учун:

— Йўқ амаки, фақат синфда эмас, фақат синфда эмас,— деб тақрорлади.

Унинг қулоғига боланинг сўзлари эшитилмасди. У туғилиб, эсини танигандан бери ўтказган йиллар, одамлар ҳақида ўйлай бошлади... ва охири шундай бир сўз топди: «Бошқача... бошқача».

У анчагача миқ этмади. Бола ҳам уни чарчаган ҳисоблаб қайта савол бермади.

Улар палатага кириб боришганда шерикларининг суҳбати қизиган эди.

Мақсуджон амакидан саволига жавоб олган бўлса-да, бари бир қўнғлида қандайдир ноаниқлик ва қарама-қаршилиқ пайдо бўлди. У ҳозир шуни топишга ҳаракат қилар, лекин, палатадагиларнинг бири қўйиб, бири гапириши унинг ўйлашига халал бермоқда эди.

Ҳамшира чироқни ўчирганда палатадаги касалларнинг гўнғир-гўнғир гаплашиши, босинқи кулгиси хонанинг қоронғилигига кўмилиб — жимиб қолмади. Палата бўйлаб Мақсуджонга таниш овозлар эшитилиб турди:

— Уч кундан кейин кетаман,— врач айтди.

— Елкаминг чуқури кўрсин бу ерни. Тузалиб чиқай, соғлиқнинг қадрига энди етаман.

— У-ў-ў-хи, ў-хи-хиқ, э қуриб кетгур, ухлаётганда тутмасанг, онанг уришармиди?!

— Дард ўлгур ёмон экан. Дори ичавериб, танам ҳам дорига айлангандир...

Бу гаплар Мақсуджоннинг қулоғига таъсирсиз, аста бориб етди.

Шериклари бир муддат жим қолишди. У ҳамон хаёлидаги гапни ўйлашга ботинолмай «булар яна гапирадилар», деб кутди.

Гап йўқ — жимлик. Фақат нафас олишлар, гоҳида каравот пружиналарининг ғижирлашигина эшитиларди. Бу жимликда ҳамхоналарининг боя айтган сўзлари Мақсуджоннинг қулоғида такрорланиб, тобора қаттиқроқ, аниқроқ эшитила бошлади: «Елкамининг чуқури кўрсин бу ерни. Дард ўлгур ёмон экан...» Кейин унга худди шундай овозлар бошқа палаталардан ҳам эшитилаётгандай, улар ҳам Мақсуджоннинг шериклари сингари касалликдан қийналаётгандай туюлди. Овозлар тобора яқинлашиб деворни тешиб келаётгандек хонани даҳшат қоплади. Боланинг асаблари таранг тортилиб, портлаш юз беришини кутди. Бир, икки, уч... Бир неча дақиқа ўтди. Ҳеч нима бўлмади. Зим-зиё хонада боланинг маҳзун хаёли чарх урар, жимжитлик, шерикларининг бояги гаплари миясига жойлашиб, шулар ҳақида ўйлаётганини сезмасди. Демак, у шу пайтгача билмаган экан-да. Палатасидаги, бутун касалхонадаги кишиларни кимдир хафа қилган. У фақат битта кишини билади: Амакини раис хафа қилган. Қолганларини-чи, ким хафа қилдийкин?..

Ўйлаши беҳуда кетди — тополмади. Лекин, унга жавоб керак эди. Жавоб...

«Қизиқ, нега касал бўлдим? Бола яна ўзи ҳақида ўйлади,— мени ҳеч ким хафа қилмаган-ку!..»

Мақсуджон анчагача инсон танасидаги дардни ўйлади. Уни билмоқчи бўлди. Амакининг жавоби негадир мос тушмаяпти. Икки карра икки — тўрт. Шубҳасиз бунга ўзгартириб бўлмайди. Унга шундай жавоб керак. Жавоб топиш учун Мақсуджоннинг хаёлида уч тур олам, бир хил шароит ва дард михланиб қолди: биринчиси ўзи, ҳеч ким хафа қилмаган — касал бўлди; иккинчиси Амаки, раис хафа қилган — касал бўлди; учинчиси касалхонадаги беморлар, ноаниқ — касал бўлган.

У яна ўйлади: тополмади, уни борган сари уйқу элита бошлади.

— Эрталаб амакимдан сўрайман,— Мақсуджоннинг қарахт миясида қатъий бўлмаса ҳам шу фикр қолди...

ХАЁЛИМДА УЧ КИШИ

Дарвозамиздан киришим билан танамга ёқимли ҳаяжон ёйилди. Бир лаҳза тўхтаб, ҳовлини кузатдим. Менга таниш бўлган ҳамма нарса ўз ўрнида... Фақат, келганимда доим сўри остида нималар биландир машғул бўлиб ўтирадиган онам кўринмайдилар.

Хоналарни қараб чиқдим, ҳеч ким йўқ. Уч уй наридан келаётган қўшиқ баралла эшитилмоқда. Дарров сездим: «Қишлоқда тўй». Бир зум қўшиқ оҳангига қулоқ солиб турдим. Қўшиқ тортдими ёки узоқ вақт қишлоқ тўйларини кўрмаганимгами, нечундир тўйхонага боргим келарди. «Ҳаммалари тўйда бўлсалар керак. Борсаммикин? Ёнгинамизда-ку». Кўчага чиқдим.

Мени хабарчи Арслон ака қаршилади. Бошлашиб тўйхонага кирдик. Бирпасда ўртоқларим, қўшнилари, таниш одамлар билан сўрашиб уларга аралашиб кетдим.

Катта чодир ясашибди. Уч юз киши бемалол сиғади. Томга ўрнатилган карнайдан катталар «Қора кўзим»ни тинглаб ўтиришганидан улар бир оз босиқроқ, бир оз халелчан кўринади. Болалар эса болалигича — шўх. Уларнинг қий-чуви, мис қозондан буғи айвон тепасигача кўтарилиб турган сопи ош¹, ер ўчоқдан оловни тортаётган Ҳалил амаки мени бир зум ўйга толдирди. Хаёл кишини олис-олисларга олиб кетади: болалигим ўтган, эртадан-кечгача чангитиб ўйнаган кўчаларимга етаклайди. Ҳалил амаки қишлоқ чеккасидаги пастаккина уйда хотини билан яшар,

¹ Сопи ош — мис қозонда пишириладиган ош (Бухорода).

одамлар уни «мардикор» деб аташарди. Ёшлигимда уни хўрлайдиган бу сўзнинг маъносига тушунмасдим. Мабодо кўчадан ўтиб қолса, болаларга қўшилиб, «ана, Ҳалил мардикор», «мардикор келаяпти» деб қичқиришдан чўчимасдим. У болаларни яхши кўрарди. Чўнтагида доим конфетти бўлар, олдидан чиққан ҳар бир болага «қанддай ширин бўл», деб битта узатарди. Болалигимда унинг номига «мардикор» сўзини нима учун қўшганликларини англаб етмасдим. Фақат шуниси ёдимда: кифтида ғалвирдай кетмонни кўтариб юрарди. Қуёшнинг нури кетмонига тушиб, у қуёшни кўтариб кетаётганга ўхшарди. Одамларга янги иморат жойи ҳозирлар, чол-кампирларнинг кузда тепа бўйи қилиб кўмилган тоқларини баҳорда очарди. Урушда қўли, оёғидан ажралган кишиларнинг экин экиладиган ерларини «икки кетмон бўйи» чолиб берарди. Бозор кунлари уни кечқурун бировларникида ишлаётганини кўрардим.

Кейин билсам хизматлари учун ҳеч кимдан ҳақ талаб қилмас, кексалар унинг ҳақиға дуо, баъзилар эса битта сўз «раҳмат» айтишар экан. Агар қишлоқда аза бўлса, шу хонадон бошига тушган мусибат унинг қалбига тушади...

— Чодир ёқдими?— ҳаёлимни бўлди синфдошим Султон.

— Дуруст,— дедим секингина. Қўзим амакида эди.

— Менга қара, Султон, Ҳалил амаки сал кексайиб қолибдими?

— Сенга шундай туюлаётгандир. Чарчаган. Ўзинг биласан-ку, маъракаларда хизматнинг оғирини шу киши бажаради.

— Ҳали ҳам елиб-югуриб хизмат қилади-я. Мен бориб, бир кўрай амакини.

— Бу ерда нега турибсизлар,— қаршимизда тўй эгаси Қодирхон ака пайдо бўлди.— Нодирни уйга олиб кир. Султон, жўрангни тўйимизда насибаси бор экан,— дея унинг чеҳраси очилиб кетди.

— Хўп,— деди Султон. Қодир ака шошилганича чодир томонга кетди.

— Қани, юр, бу ерда турмайлик.

— Ҳозир. Озгина кутиб тургин,— амаки томон юрдим. У мени кўрди-ю, қўлидаги чоршоҳасини ғўзапоя тўдасига суқиб, қаршимга юрди.

— Эсон-омонмисан, мулла йигит? Уқишларинг қандай? Яхши келдингми? Қишлоқ қизларини кўп куттирма. Мис қозонга ўчоқ қазийверайми?

Қўришдик.

Унинг самимий ва бир оз ҳазил аралашган гапидан хи-жолат тортдим. Ешликдаги «шўхлигим» учун боладек қизариб, ўзимни унинг олдида гуноҳкор сездим. «Шундай одамни «мардикор» деб кетидан тош отардим-а», хаёлимдан ўтди. Қорайган, дағаллашиб, тарам-тарам ёрилган бармоқлари «сен учун ҳам хизмат қилганман, бола!»— деяётгандай мени қийнарди.

— Султон,— чақирдим уни. Келди.

— Шу ерда... Ҳалил амаким билан ўтирайлик.

— Учоқ бошида-я?! Йўқ, Қодирхон ака хафа бўладилар. Ундан кейин, тақсир, сиз меҳмонсиз, Тошкентдай шаҳри азимдан келгансиз-а,— ҳазиллашди у,— тўғрими Ҳалил амаки?

— Ҳа, албатта.

Амакини ташлаб кетгим келмасди: «Хизмат билан бўлиб, овқат ейишга ҳам қўли тегмагандир».

— Юринг,— дедим амакининг билагидан ушлаб,— бирга борамиз.

У «қаёққа» дегандай менга тикилди.

— Ошга. Бирга ош-еймиз. Қўймаяпти-ку, бу,— Султонни кўрсатдим.

— Ишга десаңг борай, лекин...

— Лекини йўқ,— гапини бўлдим.— Кетдик.

Султон бизни даҳлизга бошлаб кирди. Хонадаги та-нишларга, қишлоқнинг «оғзи катта» кишиларидан уч-тўрт-тасига кўзим тушди: Комил махсум, Абдухолиқ калта, Темирхон ва бошқалар.

— Ия, Нодиржон келибдилар-у! Қани йигит, ишлар

қалай, бешми?— сўрашиб кетди Комил махсум. Сўрашдик. Ҳалил амаки ёнимга ўтирди. Махсум ош буюрди. Дастурхонда нон бўлаклари, шўр данак пўчоқлари ва олма пўсти, анор доналари бир-бирига аралашган. Қишида беҳузурлик пайдо қилади.

— Ҳалил, буларни йиғиштир, — деди Абдухолиқ калта, дастурхонга ишора қилиб. — Яна тошкентлик меҳмон айб қилмасин, — менга қараб тиржайди. Даврада шунча киши туриб, амакига иш буюрилгани нафсониятимга қаттиқ тегди. Ранжидим.

— Мана ҳозир, — дея ўрнидан қўзғалди у.

— Қимирламанг, — қўлидан тортдим. — Уят-ку, бизлар турган жойда Сиз хизмат қилсангиз.

У нима қилишини билмай, бир менга, бир Абдухолиқ калтага қаради. Султон тезлик билан туриб, амакига буюрилган ишни бажарди. Қимдир олдимизга қизариб пишган бозори кулча билан нишолда қўйди.

— Хўш, Нодирбой, Тошкан жойидами? Нарх-навоси қандай, харажат кўтарадиган нарсалар сероб бўлса керак-ов? — сўради Абдухолиқ калта.

— Масалан, — кўзига тик қарадим. — Нимани нархини айтай, сизга нима керак?

— Тошканингда «Ипподром» деган бозор бормиш. Товуқни сутидан бошқа...

— Калта қил! — жеркиб ташлади Темирхон. — Қани, ошдан ол-чи, Нодиржон, хафа бўлмайсан-да, аканг ўргилсин.

Индамасдан иштаҳа билан нишолдадан ея бошладим. Махсум пахта гулли пиёлаларга ароқ қуйди ва бирини менга узатди. Олмадим.

— Ичардинг шекилли. Қўлимни қайтарма.

— Узатманг унга, ичмагани маъқул, — деди Ҳалил амаки.

— Сен аралашма, — Темирхон найзадек юқорига буралган мўйловларини асабий равишда няғи томон қайира

бошлади. Бу унинг аччиги чиқаётганлигини билдирарди. Абдухолиқ калта пиёлани олдимга қўйди.

— Шунча узоқ жойдан келибсан, битта оласан энди,— Темирхон гап ташлади. Шу чоқ «тарақ» этиб эшик очилди. Қўзлари олазарақ Сиддиқ кириб келди. Оёғида катта этик, бошида эски дўппи, устида қўпол гавдасини яшириб турган узун чопон. Болалигидан хаёли қочган дейишарди. У бизлардан уч-тўрт ёш катта эди. Ёшлигимизда чўчирдик ундан. Кейин-кейин қўрқмайдиган бўлдик. Унинг одамларга зарари тегмасди. Сиддиқ кўрпачага чўккалади, ва дастурхондан қўли етганча парварда олиб, олдига тўплади. Ҳовучлаб оғзига солиб, бақувват тишлари билан «қасир-қусур» чайнай бошлади. Чой узатдим. Икки қўллаб тортиб олди. Ачиндим унга. «Ёшгина йигит жинни-я. Шундай иссиқ кунда эғнида чопон».

— Сиддиқ, тур ўрнингдан, уят бўлади!— деди жаҳли чиққан Махсум. У индамай шифтга, деворга ва дастурхонга қараб, қўзларини ўйната бошлади.

— Ош беришади сенга, тур чиқ!— бақирди Абдухолиқ калта.

— Ху-ху! Узинг чиқ,— деб қўйди Сиддиқ дўрилдоқ овоз билан. Яна ишини давом эттирди.

Уни жимгина кузатиб турган Ҳалил амаки олдимга қўйилган пиёлани қўлига олди. Ҳайрон бўлдим: «Ичмасдику ёки мени қутқазмоқчими?»

— Мен шу ароқни Сиддиқнинг тузалиб кетиши учун ичаман. Сиддиқжоннинг тўйида ҳам хизмат қилайлик. Сўзимга қўшилганлар ичсин.

Бундай гап ҳеч кимнинг хаёлига келган эмасди. Бир лаҳза кайфдан сузилган кўзлар чарақлаб очилди. Қишлоқда, ҳатто оиласида ҳам унутилиб борилаётган Сиддиқ шу ерда назаримда қайта туғилгандек бўлди. Ҳамма пиёлалардаги ароқни ичиб юборишди. Менда Сиддиққа нисбатан бир меҳр пайдо бўлаётган эдики, бундан қандай қилиб унга англатишни билмай қийналардим. «Яхши ниятга ҳамма қўшилди. Бир мен...» Беихтиёр қўлимни дастур-

хонга узатдим. Битта парвардани оғзимга ташладим. «Ширинлик-ку! Зора тузалиб кетса...»

— Сиддиқжон, кетдик, кабобга сув ташиймиз,— деди Ҳалил амаки ўрнидан турар экан. Сиддиқ секин қўзғалди. Ўзи ҳақида бир илиқ гап айтилганини сизди шекилли, ўтирганларга бирма-бир қараб, «хо-хо»лаб кулиб юборди. Сўнгра бошини эгиб, катта қадамлар ташлаб амакининг кетидан эргашди.

Булар кетгандан кейин даврадагилар жонланди. Турмоқчи бўлдим. Хонадагиларнинг узуқ-юлуқ гаплари ёқмади. Гўё бу ердан файз кетгандай эди.

— Ҳалил аканнинг кетганига хафамисан? Ўтирсангчи, бундоқ, гапимиз гапимизга қовушсин,— деди Махсум чўккалаб ўтираркан. Сабр қилдим.

— Шу Ҳалилга ҳам ҳайронман,— деб гап бошлади беда қоровули.— Дунёдан бефарзанд ўтма, хотининг ҳеч ёққа кетмайди, бошқасини ол, десам нима дейди денг: «Сиз колхознинг текин бедасидан боқиб, бозорда сотаётган мол эмас менинг хотиним, тез-тез алмаштириб турсам. Шунчани кўрган худо мени кўрмайдими?»— дейди нодон.

— Нодонга куйинманг,— қўл силтади Махсум ва ошнинг гўштини майдалаш учун гулдор дастали пичоғини олди.

— Москвасига ҳам бориб келдик, Нодирбой, энди сени олдинга ҳам бир бормоқчимиз,— Абдухолик калта ўтирганларни ўзига қаратди.

— Бориб, келлизи ё сотиб келлизи?— Темирхон чўнтагидан носқовоғини чиқариб, тиззасига «тап» этиб бир урди-да, сўнг кўзларини қисиб:— Гапириб беринг, у ҳам эшитсин,— деди.

Қизикроқ гап бўлса керак, деб Абдухолик калтага қарадим.

— Э, булар бир қарич гапни чўзиб осмонга етказди, ишонма, Нодир,— деди у айтгиси келмай.

«Бирор нарсани дурустгина пуллаганга ўхшайди», ўйладим.

— Кўпчиликмидингизлар?— гапга солиш учун сўрадим.

— Ҳа, бир-иккита улфатлар билан.

— Москва ёқдими?

— Ёқдику-я, шу десанг Нодиржон, мен ўзбекка ўша ерда тан бердим. Супургигача пулларкан-э...

Даврадагилар янгиллик эшитгандек, унга ҳайрон бўлиб қарашди.

— Ўзбекка эмас, ўзимга денг! — Шартта ўрнимдан турдим. Бу «доно»лар суҳбатини ортиқ эшитгим келмади.

Ароқ ҳиди анқиган уйдан ташқарига чиққанимда тўйхонада елиб-югуриб хизмат қилаётганларни кўриб, кўнглим хижиллиги тарқагандай бўлди.

— Нега чиқдинг?— икки челақда сув ташиётган Ҳалил амаки тўхтаб сўради.

— Сувни қўя туриг бирпас,— уни четроққа бошладим.

«Айтмоқчи бўлган гапимдан кўнгли ранжимасми-кан?»... ўйланиб қолдим.

— Гапир, нима дейсан?

— Майли, кейин... Шундоқ ўзим...

У мени қайта гапиришга қистамади.

— Агар уйда кўпроқ бўлсанг, бизникига ҳам ўтгин,— деди у сувга энгашаркан.

Кейинги икки кунда ҳам кўз олдимдан ўчоқда ёнаётган гўзапоянинг кўкимтир тутунига қараб ўйга толган Ҳалил амаки кетмади. Шаҳарга кетадиган куним эрталаб уникига жўнадим. «Кўнглимдагини айтаман». Шу қарор билан эшигининг занжиридан ушлаб, бир-икки силкитдим. «Счиқ» деган овоз эшитилди. Бошимни эгиб ичкарига кирдим. Торгина ҳовли. Супани каттакон тут дарахти қоплаган. Тутнинг тагида чўп каравот. Ҳалил амаки бир жуфт эски этикнинг қўнжини кесяпти.

— Сенмисан, киравермайсанми тўғри. Ким экан эрталаб бизникига келадиган, дебман.

— Нима гуноҳ қилди бу?— этикни кўрсатдим.

— Бригадир янтоққа борасан деганди, тиззага бойлаб олмасанг янтоқ оёққа ботади.

«Ҳамма ишга шу бечорани югуртиришади. Мўмин одам-да».

— Кўп яхши келибсан-да, Нодиржон, ўт буёққа,— у ишини қўйиб мени каравотга бошлади.

— Меҳмон келди, қарамайсанми, хотин?— амаки ошхона томонга қичқирди ва менга юзланиб:— Сут пиширяпти,— деди.

Амакининг хотини бир давра меҳмонни кутаётган бекадек бесаранжом бўлди. Уйга ҳар кирганида, бир нарса олиб чиқиб, дастурхонга қўяди.

— Янга, кераги йўқ буларнинг, овра бўлманг, турман мен,— гапим қулоғига кирмайди ҳам. «Фарзандлари бўлганда эди...»

— Ҳозир олдим, янги қаймоқ,— хаёлимни бўлди янга ва косадаги қаймоқни олдимизга қўйди.— Дилором сутни жуда яхши кўради. Шу учун сигир олдиртирдим. Уйда бир ўзи зерикади. Энди бузоқчасиям бор. Шу билан овунади.— У уйга кириб кетди.

«Булар одамни шунчалик яхши кўришади-ю, айримлар эса қочади. Тавба. Дилором ким бўлди? Шу учун сигир олдиртирдим, деди».

— Ойижон!— дарча эшикдан етти ёшлардаги қизча йиғлаб кирди.

— Сенга нима бўлди, қизим?!— амаки отилиб пастга тушди. Унгача қизча уйга кириб кетди. «Нима бўлибди, кимнинг боласи экан», деб қараб турдим. Уй ичидан амакининг:

— Ёлгон, ёлгон, сенга айтмаган,— деб титраган овози эшитилди.

— Йўқ, менга айтдила, менга айтдила-ку, ўзим эшитдим, дадажон!— қизча олдингидан даҳшатлироқ йиғлай бошлади. Мен саросималаниб қолдим. Амакининг хотини югуриб уйдан чиқди. Яна уйга кириб кетди. Тоқатсизла-

ниб қайтиб чиқди. У телбалардек пешонасини эшикка урди ва осмонга қараб «уф» тортди.

— Янга!— ўзимни каравотдан отдим.— Сизга нима бўлди, ўзи нима гап?

— Ўкажон, нега қўшнимиз шунақа экан-а?— У зорланди.— Қизимизга Абдухолик «сенинг ота-онанг ўлган, асрандисан», дебди,— у ўзини тутолмай, ўпкаси тўлиб йиғлаб юборди.

— Ўчир овозингни, ёлғон, ёлғон-ку!— амаки тутақиб қичқирди ва Дилоромни кўтариб уйдан ташқарига чиқди. Мен уни биринчи марта шундай қиёфада кўриб турардим: сокин чехраси даҳшатли, эгилиброқ юрадиган боши — тик ва кишига мулоим боқувчи кўзлари сабр-тоқатсиз, ғазабдан ялтирарди.

— Ҳозир биламиз, сенга айтмаган,— у қизчани кўтариб кўча эшиги томон юрди. Орқасидан мен ҳам юрдим.

Амаки қўшниси — Абдухолик калтанинг уйи томон бурилди ва дарвозасига етганда, Дилоромни ерга қўйиб, чақирди.

— Холик!!!— унинг бўкирган овозидан қизча чўчиб тушди.

Ичкаридан майкачан Абдухолик калта чиқди. Чарчаган ва уйқудан қолганлиги кўзларидан сезилиб турибди. Ҳозиргина Ғиждувон бозоридан қайтганга ўхшайди. Машинаси ҳам шундоқ чанги артилмаганича дарвозахонада турибди. «Бозордан келганда болалари билан Дилором ҳам ўйнаб ўтирган. Шунда болага совуқ гапни айтган нормард...»

У «овоз эгаси шумикан» дегандай амакига ҳайрон тикилди.

— Ақлинг савдогарчиликка, кучинг гўдакка етдими, ҳароми,— амаки уни силтаб остонадан тортди-да, гиппа бўғди. Дилором отасининг ёввойи ҳаракатидан қўрқиб, орқага тисланди.

— Ўп оёғини, сенга айтганим йўқ, де, ярамас!— Ҳалил амаки ҳамон бўғишда давом этарди. Абдухолик калта ор-

тиқ мувозанатни сақлаб туролмади, ўзини ерга ташлади. Шунда амакининг қўли унинг бўғзидан чиқиб кетди.

— Қизим, қизим, айтганим йўқ, сенга айтганим йўқ,— Абдухолиқ калта ерга чўзилиб, Дилоромга илтижо қила бошлади.— Сенга айтганим йўқ...

Амаки дарҳол Дилоромни кўтариб олди.

— Эшитдингми, сенга айтганим йўқ деяпти, эшитдинг-а, қизим,— у бу гапни бир неча марта такрорлади.

Дилором ҳайронликдан ва бир оз қўрқувдан бошини тез-тез қимирлатиб қўйди.

— Тур-э, махлуқ, ерга одам чўзилади, кир катагинга,— амаки шундай деди-да, уйига қайтди.

У Дилоромни ҳали йиғлаб кирган хонага олиб кириб қўйди. Қизча бир оз тинчиди шекилли, амаки уйдан хотиржамдек чиқди.

Иккимиз ҳам индамай олдинги жойимизга ўтирдик.

Қизчанинг кимлиги менга ҳам аён бўлди. Айримлар ҳақида: «Борни кўролмайти, йўққа беролмайти», деганлари шу экан-да. Кўнглимдагини амакига айтиш учун пайт келди, деб тушундим:

— Тўйхонада айтолмаган гапимни энди айтсам майлими?

— Гапир-чи,— амаки қизиқиб, қулоқ солди.

— Қишлоқдагиларнинг каттасидан кичигигача хизмат қиласиз-у, аммо сизнинг ҳурматизни, тўғрироғи, қадризни билишмайди.

У паст овозда жавоб берди.

— Мана, сен билибсан-ку, нега ундай дейсан?

— ...

— Қиши бировга хизмат қилса, билсин деб қилмайди. Туғилибманки, шу қишлоқнинг сувини ичиб, нонини ейман.

— Тўғрику-я, лекин мана,— этикка ишора қилдим.

— Жазирамада осонми янтоқ чопиш. Бугун янтоққа, эртага қирқимга. Бошқалар ҳам бор-ку!

— Тўғри, одамлар кўп. Лекин, бошқалар билан ишим йўқ.

— Нега?

У бир лаҳза жимиб қолди. Бари бир «нега»га жавоб тополмайди. Буни ўйлаб ҳам кўрмаган...

— Хўш, янтоқ чопишга бормадим ҳам дейлик. Унда нимага эришаман? Савдогарчилик қилайми? Пул йиғиб, мошин олай-да, бозор-ўчарга ишлатиб, пулини чиқариб, сотайми? Мен бу ишни қилолмайман! Қўлимдан келадигани мана шу,— амаки супадаги кетмонни кўрсатди,— меҳнат.

У қизча турган уйга ўйчан қаради, энди унинг чеҳрасида олдинги ғазабдан бошқача ҳолат — сокинлик ва меҳрибонлик пайдо бўлганди.

— Биз ҳам фарзанд ўстиряпмиз,— у кўзимга тикилди.— Бир кун меҳнатим унга сабоқ бўлар. Дилором уйга кирганидаям, чиққанидаям шу катта кетмоним супада туради. Унинг олдида терлаб-терлаб меҳнат қилишим керак,— амаки бутун оғирлигини бир қўлига ташлаб, ўрнидан турди. Тутнинг осилиб турган шохидан қирс этиб баргини узди-да:

— Овқатга уннаяпсанми?— сўради хотинидан.

— Поезддан кечга қоламан,— эътироз билдириб ўрнимдан турдим. Унинг кўзларига қарашга уялардим. Назаримда кўзлари «ақл ўргатмоқчимсан», деб мендан кулаётгандек туюлди.

— Озгина ўтир.

Қарадим. Йўқ. Амаки олдингидай — самимий соддалик билан термилиб турибди...

Уйимиз томон юраман. Мен билан «укажон, қўшимиз нега шундайкин-а?» деган овоз ҳам бирга юради. Тўхтайман. Худди амаки: «Қўлимдан келадиган шу, меҳнат», деб қаршимдан чиқаётгандек бўлади. Яна юраман. Хаёлимда Абдухолиқ калтанинг тўғри гапидан даҳшатга тушиб юм-юм йиғлаётган қизча пайдо бўлади. Балки, қизча тўғрисида ҳам ўйлаш керакдир...

«Бу келишимда албатта унга расмли китоблар келтираман»...

ТАШВИШНИНГ ҚЎЗИ БОР

I

«Шариф ака-э!»— кимдир чақиргандай бўлди. У кўзини очди. Палатада ёлғиз ўзи. Санчиб оғриётган бошини икки қўли билан маҳкам сиқди. Ҳеч нимани ўйламасликка, «ўтганга салавот» деб ўзини тинчитишга уринди. Қўлини чўзиб тумбочка устидаги пиёладан чой ҳўплади.

Кўзини юмиб, хотиржам ётмоқчи бўлди. Бўлмади— яна ўша овоз. Туриб ўтирди. Хаёлига қулоқ солгандек, жим, аста бошини эгди...

Эрталаб, кетмонини яримталиқ пишган ғишт устига қўйиб эговлаётган Шариф амаки овоз эгасини дарров таниди. «Бригадир-ку», деб кетмонни елкасига олиб, хотиржам дарвозага чиқди.

Қисқагина сўрашишдан сўнг, бригадир костюмининг ички чўнтагидан букланган дафтар чиқариб унга кўрсатди:

— Мана бу, участкамиздаги қурт боқадиганларнинг рўйхати. Сизнинг хўжалигингизга ҳам икки қути ёздим. Сезон яқинлашиб қолди, тағин «мен боқолмайман» деб юрманг,— у «гап тамом» дегандек қаради.

— Эшқувват, бу қандай бўлди? Шароитим йўқлигини биласиз-ку, қизим тўққизда ўқийди, ўғлим олтинчида. Буни ҳам қўйинг, қурт боқадиган жойим йўқ,— деди у тўғрисиغا кўчиб.

— Ортиқча битта уйингиз борлигини биламиз. Қолганини қўшниларникига чиқарасиз.

— Сиз айтган уй ортиқча эмас, мени қийнаманг ука, яхшиси шу икки қути қуртни шароити борларга берингда, мени шунга ёрдамчи қилиб ёза қолинг.

Бригадир тепкини зарб билан босди. Мотор ўт олди. У эгарга ўтираркан, қовоғини уюб:

— Ҳар йилгидан олти қути қурт зиёд. Буни мен кимга тақсимлайман! Оқшом раиснинг ўзи гаплашади сиз билан,— деди-ю, мотоциклини юргизди.

Шариф амаки кетмон дастасини маҳкам сиқиб, унга суюнганича ўйланиб қолди...

Кеч соат еттидан ўтганда у дарвозаси олдида машина тўхтаганини ва кетма-кет сигнал товушини эшитди. Бригадирнинг «Оқшом раиснинг ўзи гаплашади сиз билан» деганини эслади. «Раис киши юборган». Хотинига «идоралик ишим бор, тезда қайтаман» деб чопонини кийиб, ташқарига чиқди.

Раиснинг шофери Хўжамқул энди машинасидан тушиб, ичкарига кирмоқчи бўлиб турарди. У амаки билан кўришгач:

— Сизни хўжайин йўқлаяптилар,— деди. Амаки бир нарса демай, машина томон юрди.

У машинанинг орқа ўриндиғига ўтириб, индамасдан боряпти. Хўжамқул ҳам жим. Унинг қулоғига «газик»нинг таниш овози эшитиляпти. Орқа ўриндиқда омонат ўтирган одам эса қар ва гунг, у ўз хаёллари билан: «Умримнинг ярмидан кўпи колхозда меҳнат қилиб ўтди. Ҳеч маҳал уни қиламан-буни қиламан деб, иш ажратганим йўқ. Биринчи марта идорасига нега бажармайсан, деб чақиряпти. Тўғримикан шу ишим? Ешимдан-ку, нолимайман, қуртга шароитим йўқроқ-да... Нима қилсам экан-а? Раис тушунармикин?.. Яна биринчи йил раис бўлиши-я. Сайланганидан қанча қувонгандим! Ўзимизнинг қўлболамиз, пахта илмини яхши билади деб. Буёғи қандай бўлди-а? Ё... ўзимни... йўқ, кеч фарзанд кўриб, болаларимни аяяпманми ё?..»

— Иби, шўрим қурсин, сизга нима бўлди? — Шариф амакининг хотини палатага ҳовлиққанича кирди. Эри унинг овозидан чўчиб тушди.

— Ассалом, ҳа, тузукмисиз?— аёлнинг кифтидаги оқ

халат хона ўртасида тушиб қолди.— Турманг, турманг,— деди у эрининг елкасидан босиб.

— Қўйсанг-чи,— деб эри хотиннинг қўлини ушлади,— ваҳмангдан мен қўрқяпман,— ёстиқдан бошини кўтариб, тиккайиб ўтирди.

— Болалар яхшими, шулардан гапир.

— Кечаси билан ухламай чиқдим. Идорага ўғлингиз билан бориб ҳам келдим...

— Йўғ-е!— бирдан унинг юзи оқарди. Бир кечада оиласи шунча ташвиш тортишини ўйламаган экан.

— Барака топсин, эрталаб Хўжамқул айтди дарагингизни. Кечаси айтмоқчи экан, қўрқишмасин деб айтмабди.

— Ҳи-ҳи-ҳи. Эрим бир кечада ғойиб бўлди дедингми?— эри ҳазиллашди.

— Ҳазилингизни қўйинг, нима бўлди ўзи?— аёл ташвишланиб сўради.

— Ҳе-е, касалим ўзингга маълум-ку! Шу десанг, бинийдек суҳбатлашиб ўтирувдик. Бирдан миям ғувиллаб, қизариб кетибман. Раисимиз ёш эмасми, Шариф акамга бир гап бўлмасин деб, шартга машинаси билан балнисага жўнатса бўладими?— хотиржам гапирди у.

— Илоё, барака топсин Исомиддин. Сиз ўзингизни асрамайсиз, улар билади-да, ўқиган,— деди аёл миннатдор оҳангда.

Эри ўйланиб қолди, сўнг:

— Тўғри айтасан хотин,— деди хўрсиниб, у ўқиган, китоблари ҳам кўпдир... Бизлар ўқиёлмадик, ўқисак баланд усталга¹ ўтирармидик-а? Ҳи-ҳи-ҳи...

Эрининг бу гапи хотиннинг ҳавасини келтирди.

— Зора, сиз ҳам колхозда ка-атта бугалтир бўлармидиз? Мана, Исомжонни олигг...

— Э, қўй энди Исомингни!

¹ Устал — курси, стул.

— Ҳа, кўёпсизми?

У хотинининг гапига «ҳа» дегандек бош силкитиб кулди.

Эшик очилди.

— Бўлди, кўп гапирманг хола,— палатага ҳамшира қиз кириб келди.— Чиқинг энди. Бу кишига тинчлик керак.

— Вой қизим ҳали гапирганим йўқ, амакингининг ўзлари гапиряптилар,— деб аёл қизга жавдираб тикилди.

— Айтдим-ку, сизга, мумкин эмас,— қиз бу ернинг танҳо ҳукмронидек гапирди,— чиқинг!

— Майли, бора қол энди,— деб эри ўрнидан турди, болаларни қўрқитма, мен яхшиман.

— Нега турасиз, ётинг,— буюрди қиз.

— Хўп қизим,— амаки жойига ўтирди. Аёлининг қовоғи осилди, у ҳали-бери суҳбатни тугатмоқчи эмасди.

— Омон бўлинг,— дея хотини ҳамширанинг орқасидан чиқиб кетаётган эди, эри пичирлаб тўхтатди:

— Деразадан кел.

Улар кетишгач, Шариф амаки дераза олдига бориб турди. Хотини ҳаллослаганича бирпасда деразани топиб келди:

— Очманг, тағни уришмасин,— аёл «бу ердан ҳам маҳрум қилмасин» дегандай хавотирланди.

— Баҳор ҳавоси бизнинг уйга ҳам кирсин,— деди эри деразанинг бир томонини очиб, рахига суянаркан.

— Гапларимни айтолмадим ҳам, бунча ёмон экан,— деб ҳамширага шама қилди аёл.

— Қандай гап?— сўради эри.

— Кеча идорага кетганингиздан сўнг, икки кўшнингиз ҳам уйга чиқишди. Олдин Фаёз келиб кетди.

— Тинчликми?— ҳайрон бўлиб сўради эри.

— Ҳа, қўрқманг, уйни сўрашяпти, ҳар йилги гап-да,— аёл хотиржам айтди.

Эри тушунди: «Ҳар йилги гап... уйни бирига берсам, бирининг кўнгли қолади. Ҳаммадан ҳам болаларим хафа

бўлишади... Йўқ, бу йил иккаласигаям бермайман. Ўзим боқаман...»

— Уйланиб қолдингиз, дея эрига қаради у,— мен ҳали бир нарса деганим йўқ уларга.

— Нима қилмоқчисан?

— Сўраганингизни қаранг, сиздан бемаслаҳат иш қилувдимми? Иккови ҳам қўшнимиз, сиз кимга десангиз, уй ўшанга-да. Ўзим ҳам қарашиб тураман.

— Мен ҳам сенга бир маслаҳат солмоқчиман,— эри мулойим гапирди,— агар, йўқ демасанг.

У эрининг анча пайтлардан бери ўзига маслаҳат солганини эслолмади, унинг гапини тезроқ эшитгиси келди. Ҳайрон бўлди. «Қандай маслаҳат экан?»

— Гапиринг.

Эри гап бошламасдан олдин кулимсиради.

— Шу, қуртни ўзимиз боқсак...

Хотинининг кўзлари катта-катта очилиб, нафас олиши тезлашди.

— Ҳозиргина ўзинг айтдинг, иккаласи ҳам қўшнимиз, деб. Уйни бирига берсак, бири, албатта, хафа бўлади. Агар ўзимиз боқсак, қарашиб турмайсан-у, сал кўпроқ ҳаракат қилсан,— мақсадини ҳазил билан тушунтирмоқчи бўлди эри.

— Қўшним хафа бўлади деб, болаларимга қийин қилмоқчимисиз,— хотини бобиллаб берди. Улар каттароқ бўлишгандаям, майли, десам. Ўзингиз бу аҳволда... касал бўлсангиз,— у жорози бўлиб гапирди.

— Болаларинг катта бўлишганда, бу ишнинг кераги йўқ бўлиб қолади уларга,— эрининг овози баланд чиқди.— Мен касал бўлсам, эртага тузаламан... Ундан кейин хотин, ҳеч ким бизга палон қути боқасан, деб мажбур қилмайди. Ҳолимизга яраша бир қутигина боқсак, ёмон бўлмас. Болаларим, дейсан, улар шу ишларни билиши ҳам керак! Ким билади дейсан, ўғлинг, қизинг улғайгач нима ишлар қилишини... Ҳар нима бўлганда ҳам, қурт боқинш-

нинг меҳнатини татиб кўришса, ўзларига яхши. Сен билан мени тушунтишларига осон бўлади.

— Унинг меҳнатини сиз билан мен болалигимиздан татиганмиз, — аёл яна ён бермади.— У пайтлар биз бошқача эдик, энди болаларимиз бошқа.

— Бу гапнингги мен бошқалардан ҳам эшитаман,— дея эри ранжиб қолди,— ўзлари қилган меҳнатни болаларига раво кўришмайди... Тўғрими шу!.. Ота-бобомиз бизга осон меҳнатни мерос қолдирмаган-ку? Фарзандларимиз ҳам биз қилган меҳнатни билишсин-да.

Шариф амаки бошқа чурқ этмади. Хотини индамай рўмолининг учини тугиб, ечиб тураверди. Утгиз йиллик эр-хотин бир-бирларининг мақсад ва фикрларини ҳамиша ҳам тушунаверишмасди. Айниқса хотини. Бу галгиси ҳам шундай бўлди:

— Ўзингиз биласиз,— хотини бу сўзни паст ва хомушроқ айтди.

Эри қувонди, шу сўздан кейин қаттиқ қаршилик бўлмайди.

II

Тушлиқдан сўнг беморлар ўринларига чўзилишди. Баъзилар тез ухлади, баъзилар ўз хаёллари билан бўлиб уйгоқ ётишди.

Шариф амаки ухлаёлмади. Қулоғи остида хотинининг «ухламай чиқдик, ўглингиз билан идорага бориб ҳам келдим», деган сўзлари қотиб қолди. У ёнбошига ағдарилди, беҳаловат бўлди, бу ёнбошига ағдарилди—эзилди. Бу қандай гап! Бир кеча унинг кўзига даҳшатли бўлиб кўринди.

Кишилар кўп нарсани тасодифга боғлашади. Аслида у кимнингдир хатоси-ку. «Бир оғиз сўзга ўлиб қолишим мумкин экан. Бир кечада оилам бошига мусибат тушиши ҳеч гап эмас экан»,— у чидай олмади, даҳшат гажиб кетаётгандек каравотга тиккайиб ўтирди. Нима ҳам бўлганди, у нима истаганиди ўзи?..

Шариф амаки салом бериб раиснинг кабинетига кирганда, хаёлида «қурт боқолмайман, шаронтим йўқ», деган фикр маҳкам ўрнашмаган эди. Кабинетда беш-олтита одам икки томонга териб қўйилган стулларнинг бир қаторига тизилишиб ўтирганди. Раис қорамтир, ялтироқ стол устидаги рўйхатга термилиб, қўлидаги қизил қалам билан қоғознинг айрим жойларига чизиб ва нуқталар қўйиб ўтирарди. У амакининг саломига жавобан бошини кўтарди ва шу билан кабинетга кирганлигини ҳам билди. Хонанинг тинчлигини бузишга иккиланиб, раиснинг гапини кутиб турган кишилар эса амакига бир қараб, бошларини қимирлатиб қўйдилар. Бу билан улар ўзларича ҳам салом бердилар, ҳам саломга алиқ олдилар.

Шариф амаки қатор охиридаги кишининг ёнига ўтираётган эди.

— Буёққа ўтиринг,— деб раис қўли билан иккинчи томондаги бўш стулларнинг биричисини кўрсатди. У раис кўрсатган жойга ўтирди.

Хонада яна олдинги ҳолат давом этди. Амаки қаршисидаги кишиларга бирма-бир қараб чиқди. Булар орасида қурт боқишга шароити борлар ҳам, йўқлар ҳам ўтиришарди. «Бунга ҳам қийин,— у зимдан раисга қараб олди,— план катталашяпти... Майли, ҳолимга яраша боқиб бераман, кўп бўлмаса камроқ. Кечаси тўпланиб раисни хафа қилиб ўтиришга арзимайдим, бу ишимиз...» Шариф амаки раисга иккинчи бор қараб, секин бош чайқади. «У ҳам шуларни ўйлаб, фикрини бизга қандай етказишни режалаб ўтиргандир. Кўпчиликка бош бўлиш қийин... Лекин, ҳаммамиз ҳам одам. Қаловини топса қор ёнади. Бизлар одам-ку!» У қаршисидаги кишиларга тикилди. «Ҳаммаси раиснинг муомаласига боғлиқ».

— Қани, сан тур,— тўсатдан раис қатор бошида ўтирган Қудрат исмли тракторчи йигитга ишора қилди,— нега боқмайсан?

Йигит тарадудланиб гап бошлади.

— Санаторияга бормоқчи эдим. Бир оз мазам йўқ, раис бобо... Белим...

— Фил касал бўлибди, деса ишонаман, лекин сени касаллигинга ишонмайман!— раис унинг сўзини бўлиб ўшқирди.

— Ҳайвонга ишониб, одамга ишонмас экансиз-да,— деди йигит сўзи бўлинганига қизишиб. Ундан бу гапни кутмаган раис тажанглашди.

— Гапим битта, қуртни боқасан, ўтир.

— Ахир...

— Сиз туринг-чи, Ортиқ ака,— раис йигитнинг эътирозини эшитмай, қирқлардан ошган, жуссали кишини тургазди.— Нима учун боқмайсиз, ё сиз ҳам касалми?

Тикка турган киши сал эгилгандай бўлди. Елкасига бирдан оғир мушт тушгандек қалқиб кетди. Атрофдаги жуфт-жуфт кўзлар гоҳ ўзига, гоҳ раисга қараб, алмашиб турганини сизди. Кўзини катта очиб, раисга бақрайиб қаради.

— Шароитим йўқ,— деди энсаси қотиб.

— Бас! Ҳамманг боқасан!— раис ўтирганларга бақирди. Бунақада ишлаб бўладими? Колхознинг плани ўйинчоқми сизларга?— у одамларга тик, жаҳлдор қараб турди. Шариф амаки ўрнидан сал қимирлаб қўйди. Юзида жилмайишга монанд ҳолат пайдо бўлди ва раисга юзланди.

— План ўйинчоқ эмас,— дея у шошилмай, мулойим оҳангда гапирди,— лекин бу ерда ўтирганлар ҳам ўйинчоқ эмас-да. Ҳар қайсисининг кўнглида гапи бор.

— Ҳа-а, шунақа демайсизми?— раиснинг афтида кишини масхараловчи ифода акс этди. Унга жилмайиб, ҳурмат билан тикилиб турган Шариф амакининг юзини тўсатдан бепарволик қоплади. Бировдан кутган нарсасини топмаган кишиларгина бир зум шундай бепарволик ихтиёрида бўладилар. Бу — тез ўткинчи ҳолат. Кейин, кишида бунинг ўрнини ачишиш, кутган нарсасини тезроқ топиш, бошқа ердан, бошқа кишидан излаш истаги уйғонади. Шариф амаки «Ильич» совхозига директор бўлиб кет-

ган собиқ раислари Нурмат Умаровни эслади: «Ажойиб одам эди...»

— Айтмасангиз ҳам кўнглингиздагини яхши билман,— деди раис қўлини силтаб.— Шаронгим йўқ, боқолмайман. Ана, сизни кўнглингиздаги гап! Топдимми?!

Шариф амаки олдинги раиснинг ёрқин таассуротларини хаёлида жонлантираётган пайтда раиснинг гапи кўнглини баттар хира қилди. Шундай бўлса ҳам ўзини тутиб:

— Ундай эмасдир, қизишманг,— деди босиқлик билан.

— Ноинсофлар... Шу колхоз территориясида турасан, шу колхоздан нон ейсан, сув ичасан... мол боқасан,— раис «бурчларингни тушунтирдимми», дегандай тўпланганларга кўз югуртирди. Уларга сўзи кучлироқ таъсир этиши учун, секин:

— Сизлар боқмай қуртни ким боқсин? Онамми?— деди.

Шариф амаки бетига нохос шаппот тушган одамдай, ўрнидан ирғиб турди. Икки бетда чуқурча пайдо бўлди, яна тўлди, яна пайдо бўлди.

— Бизни ҳақоратласанг ҳам, бетимизга урсанг ҳам майли,— амаки худди ўз онаси ҳақоратлангандек, қақшаб гапирди,— лекин бу суҳбатга онангни қўшма, отангни-ку, билмайсан, онанг эсингдадир!

— Менга қаранг!— раис ўжарлаша бошлади,— сизни бу ерга ота-онамни билдиринг, эслатинг, деб чақирганим йўқ. Қуртни боқасизми, йўқми, шуни айтинг.

— Боқаман... Боқаман, раис ўғлим. Лекин, сенга яна шуни ҳам айтаман. Одам боласининг бунчалик ҳиссиз, бунчалик чўп бўлишини биринчи кўришим. Биласанми, мен урушга кетадиган кун сен туғилган эдинг...

— Бошланди! Эшитасизлар-да энди,— деди раис ўтирганларга кинояли бош қимирлатиб,— мажлисининг давомини.— Менга қаранг, Шариф ака, умриздан барака топинг, қўйинг энди. Биламиз ўша урушни, ўқиганмиз, эшит-

ганмиз у ҳақда. Майли боқманг, сиз боқмаган билан ўлмас икки қути қурт.

— Йўқ, боқаман!— Шариф амакининг табиатига ёт хусусият бўлган қайсарлик бутун вужудини эгаллади.— Боқаман, боққаним билан мен ўлмасман! Аммо, ўзинг айтмоқчи, мажлисининг давомини эшитсан энди. Сен ўқиб-тушунмаган, эшитиб-англамаган гапни айтаман,— ҳозир унинг гапини бўлишга ҳеч ким журъат этолмасди.

У изтироб билан давом этди.

— «Мен урушга кетадиган кун сен туғилган эдинг! Уша кунни онам мени қишлоғимизнинг энг кичкина одами — сени кўришга, хайрлашиш учун олиб борди. Раҳматли Сарвар кайвони чақалоқни қуроқ кўрпачага ўраб, супага олиб чиқди. Сени қўлимга тутганимда кўзларинг юмуқ, нафас олишинг сезилмас, оплоққина гўдак эдинг... Ун саккизга кириб қўлимга биринчи марта чақалоқ — сени олгандим. Ушанда биринчи бор гўдакнинг ширинлигини ҳис қилдим...» Тўғриси айтсам, фронтдаги отанга ҳавасим келди, мен ҳам ота бўлишни орзу қилдим... Фронтда бошимиздан не сир-савдо ўтмади... Уруш тугагач, қишлоғимиз Савракка биринчи бўлиб мен қайтибман. Шу кунни бутун ҳаётимга етгулик қувонч қалбимни тўлдирди.

Билсанг, бу қувончининг алами ҳам бор эди, раис ўғлим.

Эртасига сизларникига бордим. Онанг касал экан. Мени кўриб раҳматлининг ўрнидан туриб кетишига оз қолди. Унинг биринчи гапи:

— Ўғлимнинг отасини кўрдингизми?— деб сўради. Мен:

— Ҳа, кўрдим янга, тез кунда келади, соппа-соғ,— дедим. Илк бор ёлғон гапиришим эди. Шундан кейин, онанг кун сайин соғайиб, ҳатто далага — ишга чиқиб кетди... Отанг келмади. Бутун умр онанг олдида ёлғончи бўлиб қолавердим. Лекин, урушнинг бўлгани рост эди. Отангнинг ўлгани рост эди. Раис ўғлим, ўқиган бўлсанг яна ўқи, эшитган бўлсанг яна эшит, сен биз билан яшаган,

биз таниган, биз кўрган одамларни тушунмасликка, билмасликка ҳаққинг йўқ. Сен онангни колхознинг планига қўшма! Бундай суҳбатларга...

— Бас! Чиқинг хонадан!— раиснинг бақирган овозидан ўтирганларнинг кўпчилиги сапчиб тушишди. Улар қаерда ўтирганларини билолмай қолишганди. Ғазаб билан раисга тикилиб, гўё командирнинг бир оғиз «огонь» дейшини сергаклик билан кутаётган солдатлардек туришарди. Бирип-кетин ўтирганларнинг ҳаммаси тик турди. Бир зум ҳамма учун оғир, одам кўтаролмайдиган вазият хонага қамалди.

Бу ҳолни биринчи Шариф амаки кўтаролмади. Кўз олди жимирлаб, юзига қизиллик урди. Бир ингради-ю, шилқ этиб полга йиқилди. Қимдир чаққонлик билан унинг қўлтиғидан кўтарди. Юзи янада қизариб, кўзига қон қуйнлаётгандек атрофида гардиш ҳосил бўлди.

Икки киши уни ташқарига олиб чиқди...

III

...Иккинчи кун Шариф амаки ётган палатага кетмакет ҳамшира ва даволовчи врач кириб келди.

— Сизни сўрашяпти,— хабар қилди ҳамшира қиз.

— Қим?

— Кўпчилик,— ажабланиб жавоб берди у.

Врач бемордан ҳол сўраб, туришига кўмаклашди ва ҳамширани тўхтатиб:

— Айтинг, битта-битта киришсин,— деди.

— Узим чиқаман,— эътироз билдирди у.

— Йўқ,— врач рухсат бермади,— сизга осойишталик керак.

Шариф амаки ҳаяжонланарди. Ташқарида эса уни кўришга келган колхозчилар қатор туришарди.

МУНДАРИЖА

ҚЎШИҚ	3
ЭРТАЛАБКИ НАСИБА	13
ЮРАК САДОСИ	19
ХАЕЛИМДА УЧ КИШИ	33
ТАШВИШНИНГ КЎЗИ БОР	44

На узбекском языке
РАДЖАББАИ РАУПОВ

ГОЛОС СЕРДЦА

Рассказы

Ташкент, издательство «Еш гвардия» — 1982.

Редактор Д. Алиева

Рассом Р. Зуфаров

Расмлар редактори А. Гуломов

Техн. редактор Г. Аҳмаджонова

Корректор С. Сайдолимов

ИБ № 1032

Босмахонага берилди 20.11.1981 й. Босишга рухсат этилди 7.04.1982 й. Р — 12839. Формати 70×108^{1/2}. 3-босма қоғозга «Литературная» гарнитурда юқори босма усулда босилди. Босма листи 1,75. Шартли босма листи 2,45. Нашр листи 2,447.

Тиражи 15.000. Буюртма № 2421.

Баҳоси 15 т. Шартнома № 102—81.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Еш гвардия» нашриёти, Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон КП Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси, Тошкент, «Правда Востока» кўчаси, 26.